

પરલ

ઓનલાઈન

સ્થાપના વર્ષ : ૧૯૬૦

વર્ષ : ૩

નવેમ્બર : ૨૦૦૮

અંક : ૫

: પરમર્શનસમિતિ :

નારાયણ દેસાઈ

ભોળાભાઈ પટેલ

ભારતી ર. દવે

પ્રમુખ

વરિષ્ઠ કાર્યવાહકસમિતિ સભ્ય

પ્રકાશનમંત્રી

: તંત્રી :

ચોગેશ જોષી

: સહતંત્રી :

પ્રફુલ્લ રાવલ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

મેઘાણી શાનપીઠ ૦ ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્દનભવન, આશ્રમ માર્ગ,

'રાઈમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૯

ફોન અને ફેક્સ : ૨૬ ૫૮૭૯૪૭

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

અનુક્રમ

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર

નારાયણ દેસાઈ

કવિતા

પ્રકૃષિત પર્યાવરણજન્ય પાંચ ઈન્દ્રિય-કાવ્યો • ચંદ્રકાન્ત શેઠ, ત્રણ કાવ્યો
• ધીરુ પરીખ

નિર્લક

॥ પી.પળની ડાળ પર કંસારો ગાય છી ॥ • મણિલાલ હ. પટેલ

આસ્વાદ

અનુભવી રહો.... • ઉશનસુ

આભ્યાસ

ગુજરાતી નવલકથામાં આત્મકથનરીતિનો પ્રયોગ : પટેલી ત્રણ પચીસી
• ધીરેન્દ્ર મહેતા

પ્રકીર્ણ

પાંચ સદીઓની સંઘર્ષ-કથા • મહેન્દ્ર મેઘાણી

અવલોકન

ચીલાચાતરુ ગુજરાતી કવિતા, અંબોજમાં • ભોળાભાઈ પટેલ

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન

'ભાગ્યવદિધાતા': જીવનનિષ્ઠ નવલકથા • વિપુલ કલ્યાણી,
સંકલ્પશિલિની અનોખી વાસ્તવકલા • પ્રા. સુરેશ મ. શાહ, દેવી
ઉપાસનાનું રહસ્યોદ્ઘાટન • પ્રવીણ કુકડિયા

પરિષદવૃત્ત

સંકલન : અનિલા દલાલ

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

આવરણચિત્ર

જગદીપ સ્માર્ત [Evening on the beach]

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર

આ પત્ર ભાષા કે સાહિત્ય અંગેનો નહીં હોય. છે તો એ એક અર્થમાં પ્રવાસવર્ણન પણ એમાં પ્રીતિ સેનગુપ્તા જેવી સાહસકથા કે ભોળાભાઈ જેવી સંસ્કારકથાને નહીં હોય. તમારા મિત્રને ગમે તો વિષય છે, તેથી તમને એટલો ગમતો ન પણ હોય, તે છતાં સાંભી લેવા વિનંતી.

સાટેબરની ૮મીથી માંડીને ઓક્ટોબરની ૧૪મી સુધી વિદેશોમાં ગાંધીસ્મરણમાં સમય ગાળ્યો. ઇંગ્લેંડ, ડેનેડા અને સંયુક્ત રાજ્ય અમેરિકામાં પાંચ ગાંધીકથાઓ અને છ વ્યાખ્યાનો ગોઠવાયાં હતાં. ઇંગ્લેંડમાં પાંચ-પાંચ દિવસની બે ગાંધીકથાઓ ગુજરાતીમાં અને ડેનેડામાં એક અને અમેરિકામાં બે કથાઓ હિંદીમાં થઈ, જેમાંની બે ત્રણ-ત્રણ દિવસની અને એક બે દિવસની, પણ પાંચ-પાંચ કલાકની થઈ. વ્યાખ્યાનો બધાં અંગ્રેજીમાં થયાં અને ત્યારબાદ પ્રશ્નોત્તરી પણ થઈ. ૨૦૦૪માં ગાંધીકથાઓ શરૂ થઈ ત્યારથી જ વિદેશમાં વસતા ગુજરાતી મિત્રોનો આગ્રહ ત્યાં કથા રાખવાનો હતો. પણ પહેલાં ગુજરાતમાં પછી ગુજરાત બહાર દેશમાં બીજા પ્રદેશોમાં કરવાના મારા આગ્રહને લીધે વિદેશોમાં નિમંત્રણો ઠેલાતાં રહ્યાં. તેમાં આ સાથે ડેનેડાની મેડ્યાસ્ટર યુનિવર્સિટીએ ગાંધી વ્યાખ્યાન સારુ નિમંત્ર્યો તેની સાથે ઇંગ્લેંડ અમેરિકાના કાર્યક્રમો પણ ગોઠવાઈ ગયા. આખા પ્રવાસ દરમિયાન સ્થાનિક સંગીત ટુકડીઓ તૈયાર કરવા અને તેમને દોરવા દેશમાં ગાંધીકથા ગીતોનો જેમને સારો મહાવરો હતો તેવાં શ્રીમતી ભદ્રાબહેન સંવાઈ અને નરેન્દ્ર શાર્દાની મારી સાથે રહ્યાં. મારી દીકરી સંઘમિત્રાએ સાથે રહી મારી સંભાળ રાખવાનું તથા પ્રવાસવ્યવસ્થાનું કામ કર્યું આ કથાઓમાં શ્રોતાઓની સંખ્યા દોઢસોથી માંડીને સાતસો સુધી રહી. દરેક જગ્યાએ કથાના આયોજકોએ ગાંધીસાહિત્ય પણ દેશથી મંગાવી રાખ્યું હતું. દરેક જગ્યાએ સાહિત્ય અને કથાની સી.વી.ડી. કે સી.ડી.ની નકલો ખૂટી.

મૂળ ડેનેડાનું નિમંત્રણ આપનાર ભાઈ ડો. રમાશંકરસિંહ ઉત્તર પ્રદેશના, પણ ડેનેડામાં સ્થિર થયેલા. તે સિવાયના બધા નિમંત્રણ આપનાર ગુજરાતી મિત્રો પણ અમેરિકાની કથાઓ હિંદીમાં જ રાખવાનો આ મિત્રોએ જ આગ્રહ કરેલો. એને લીધે બિનગુજરાતી ભાઈબહેનો પણ ઠીક ઠીક સંખ્યામાં ભળી શક્યાં.

કથાઓની સફળતામાં કદાચ સૌથી મોટો ફાળો ઇંગ્લેંડમાં શ્રી ધનંજીભાઈ તન્ના અને વિપુલ કલ્યાણી, ડેનેડામાં ડો. સિંધુ અમેરિકામાં ડો. પ્રવીણભાઈ ભટ્ટ, ડો. વિક્રમ કામગાર તથા ડો. મોહન ત્રિવેદીનો હતો. આ આયોજનમાં બધે કેકાણે આયોજકોના સારુ કુલ છ-સાત ભાષણો પણ ગોઠવાયાં હતાં. તેમાં લંડનના નહેરુ સેન્ટરને બાદ કરતાં બીજાં બધાં વ્યાખ્યાનો ડેનેડા અને અમેરિકાની યુનિવર્સિટીઓમાં થયાં. એકાદને બાદ કરતાં બધા જ સભાખંડો ચિત્કાર

પરિવારજનો તથા અનેક સંસ્થાઓ તથા વાણાબધા મિત્રોએ ઉત્સાહભરે સાથ આપ્યો હતો. આ ચૈક્રી મોટાભાગના લોકો ગાંધીકથાનો પહેલો અનુભવ લઈ રહ્યા હતા. પણ ત્યારતમાં થયેલી કથાઓની સી.વી.ડી. ત્યાં પહોંચી હતી. લંડનમાં શ્રી પ્રતાપ ગઢવી જેવાઓએ તો આખા પરિવાર સાથે એ રાત રાત બેસીને જોઈ હતી. સૌએ તૈયારી કરવામાં ફાંઈ મણા રાખી નહોતી. દરેક કેકાણે સંગીત ટુકડી સ્થાનિક ભિભા કરવાના મારા આગ્રહને કારણે એમણે થોડી મુશ્કેલી પણ વેડી હશે. પણ નરેન્દ્રભાઈ અને ભદ્રાબહેનના સહકાર અને દોરવણીથી સંગીતનું પણ ગોઠવાઈ ગયું. વેલ યુનિવર્સિટી પાસે ન્યૂલેવનની ગાંધીકથામાં વાઘસંગીતનો કેમ ઉમેરો થાય એની થોડી ફિકર હતી. મેન્ડોચિન અને ગિટાર વારા ફરતી વગાડીને ત્યાંના સંગીતમાં અનરો રંગ લાવી દીધો. બીજે દિવસે તો એઓ ગાવામાં પણ ભાગ્યો. વેલના ભાષણ વખતે તેમણે ખૂબ વિગતવાર નોંધ લીધી. ભારતીય સંગીતની તાલીમ તેમણે કલારૂપમાં લીધી હતી અને રવીન્દ્ર સંગીત પણ જાણતા હતા. એમણે એક વાક્યમાં પોતાની લાગણી પ્રગટ કરી : 'રગોર કવિ હતા, પણ ગાંધી તો ખુદ કવિતા હતા.'

બધી કથામાં શરૂઆત વખતે શ્રોતાઓનો વિસ્મય અને જિજ્ઞાસા જણાઈ આવતી હતી, પણ કથા સાંભળ્યા પછી આહોભાવ અને 'ફરી ક્યારે આવશો ?' એવો પ્રશ્ન સેનોક્રિકટની કથા સારુ ઠેઠ ફિલારોફિયાથી આવેલા શ્રી કિશોર રાવળે બીજે દિવસે મારા હાથમાં નિરાંતે વાંચવા એક પત્ર મૂક્યો તેમાં ઉપાળકાભેર લખ્યું હતું :

'પહેલા વરસાદમાં દેડકાની જેમ બીજા ઓક્ટોબરના ગાળામાં ફૂટી નીકળતા ગાંધી વિશેના લેખકો, વાર્તાકારો પ્રત્યેના મારા પૂર્વગ્રહો સાથે કમને અને કરવાતા જીવે હું તમારા વેલના કાર્યક્રમમાં આવ્યો અને 'કાકુર તવશરણાઈ' જેવું થઈ ગયું. રિચાર્ડ એટનબરોએ (દારા) જેને મેં દૂરથી નમંચી દૂરથી નિહાળ્યા હતા તેવા ગાંધી કાવે સજીવન થયા. કાવે તમે કાચાની દીવાલો વચ્ચે મહેલા મ્યુઝિયમના ગાંધીજીને જીવતાજીવતા માનવી, અવનવા, રહિયાળા માનવી તરીકે અમારી સમક્ષ રજૂ કર્યાં અને રસાતરબીળ કરી દીધા. એ બદલ તમારા જેટલો જ મારી પત્ની શોહિલાનો આભાર માનું એટલો ઓછો છે.'

બે કથાઓમાં મારાં એવાં પણ બે-ત્રણ વિદેશી મિત્ર-પરિવારો આવ્યાં જેમને ગુજરાતી કે હિંદીનો એકે શબ્દ આવડતો નહોતો, પણ જેમને ગાંધીવિચારમાં ખૂબ રસ હતો. વળી નારાયણના કાર્યક્રમો કેવા થાય છે એ જોવાની ઉત્સુકતા પણ ખરી. અમેરિકાનાં જાણીતાં શાંતિવાદી કાર્યકર રેન્ડી કસીલરે કહ્યું કે 'એક પણ શબ્દ સમજ્યા વિનાયે સભાનું વાતાવરણ જોઈને હું પુલકિત થયો.' ઇંગ્લેંડના એક મિત્રે એક ગુજરાતી ભાઈને સાથે બેસાડી કથાનો થોડો થોડો સાર સાંભળ્યો. એણે કહ્યું કે 'તારે ભારત કરતાં અહીં જ કથા કરવાની જરૂર છે.'

લોક એન્જેલિસની કથા વખતે જેમને હિંદી ન સમજાતું હોય તેવા લોકો સારુ કથાની, સાથોસાથ અંગ્રેજી તરજુમાની વ્યવસ્થા થઈ. આવી જાતનો આ પહેલો પ્રયોગ હતો. શ્રી પ્રવીણભાઈ ખાંડવાળાએ વિદેશની કથામાં ગવાનારાં ગીતોનો સરસ અંગ્રેજી અનુવાદ કરી આપ્યો હતો. એમના એ સૌજન્યનો લાભ ચાલુ કથાએ ભાષાંતર કરનાર ડો. ત્રિવેદીને મળ્યો.

કથાઓ ગુજરાતી કે હિંદીમાં હતી. પણ જેમને તે ભાષાઓ ન આવડતી હોય તેમને

ભારતીયતા હતા અને વ્યાખ્યાન પછી ચાલતી પ્રશ્નોત્તરી વિદેશોની યુવા પેઢીમાં ગાંધીજી વિષેની જિજ્ઞાસાની પ્રતીતિ કરાવતી હતી.

ઔપચારિક સભાઓથી બહાર મળેલા બે અલગ અલગ પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓ યાદ રહી જાય એવા હતા. એમાંના એક અમેરિકન નાગરિક પણ ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટીમાં પીએચ.ડી. કરે છે. તે બે વાર ઇંગ્લેંડમાં અને એક વાર અમેરિકામાં ખાસ્સી બબ્બે કલાકની ચર્ચાઓ કરી ગયો. ગાંધીજીના આંદોલનમાં, એમના સાથીઓની બહુશ્રુતતાને કારણે, આધુનિકતમ વિચારપદાહારે સાથે જીવંત સંબંધ રાખવામાં તેમનું વાચન કેવું ઉપયોગી થઈ પડતું હશે એ એનો ચર્ચાનો વિષય હતો. એણે પહેલાં ભારત આવીને સાબરમતીના ગાંધી સંગ્રહાલયમાં મારા પિતાના જે પુસ્તકો છે તેની ગિંડાણથી તપાસ કરેલી. વિષયના ગિંડાણમાં જવાની એની વૃત્તિ જોઈને હું તો ચક્ર થઈ ગયો. અમારા એ ગ્રંથાલયમાં મહાદેવભાઈને જવાહરલાલજી પાસે મળેલાં પણ પુસ્તકો છે. એ પુસ્તકોમાં જવાહરલાલજીએ કયા ભાગો નીચે એક રંગની પેન્સિલથી નિશાનીઓ કરેલી અને બીજા રંગની પેન્સિલથી મહાદેવભાઈએ નિશાનીઓ કરેલી તેણે બરાબર નોંધી હતી અને જેને તેમ જ તેમના જેવા બીજા અભ્યાસુ લોકોના અભ્યાસનો લાભ ગાંધીજીને કેવો મળી રહેતો એ એના કૌતુક અને અભ્યાસનો વિષય હતો. બેલગાંવની હેડગંગા જેલમાં મહાદેવભાઈ લગભગ એકાંતવાસમાં હતા ત્યારે તેમને કઈ ચોપડીઓ જોવાલી અને બીજી કેટલીયે વિશે માત્ર સ્મરણને લીધે તેમણે પોતાની ગીતા એકોર્ડિંગ ટુ ગાંધીમાં ઉલ્લેખ કરેલો એની જાણ આ તરુણને મારા કરતાં ક્યાંય વધારે માહિતી હતી.

બીજો વિદ્યાર્થી કેનેડાના એક પીસ સેન્ટરમાં આવીને બેઠેલો, પણ એટલો બધો સંકોચાલક કે મારી સાથે તો એણે ભાગ્યે જ ભેન્નણ મિનિટ વાત કરી હશે. કોલેજના પહેલા વર્ષમાં પ્રવેશ પામેલા આ વિદ્યાર્થીના પૂર્વજો સિંધના, પણ એણે અભ્યાસ અખાતના દેશોમાં કરેલો. એણે મને એક સંગોઠનની વાત કરી અને તેને અંગોના માસિકનો એક અંક જોવા આપ્યો. સંગોઠન હિંદ-પાકિસ્તાની સૈની કલબને નામે હતું અને એની ઘણી બધી કાર્યવાહી ઇન્ટરનેટ પર જ ચાલે છે. મલાયામાં કોઈ સામાન્ય નોકરી કરતા એક પાકિસ્તાની અને એક ભારતીયે એની શરૂઆત કરેલી. એના સભ્ય થવાની શરત એ કે બંને દેશમાં એક એક પ્રતિનિધિ મળીને જ જોડી તરીકે એમાં સભ્યપદ નોંધાવી શકે. ગણચોંકાવા વરસોમાં આ સંગોઠનના એક લાખથી વધુ સભ્યો નોંધાયા છે.

સાન ડિએગો યુનિવર્સિટીના મારા વ્યાખ્યાન વખતે ઘણા વિદ્યાર્થીઓને પોતાના લેપટોપ પર નોંધ લેતા જોઈને મને રમૂજ ઊપજી. હું કોમ્પ્યુટરની દુનિયાથી સાવ અજાણ છું તેથી આ તરફ ખાસ ધ્યાન ખેંચાયું. જોકે મારી આંગળીએ એ વાતની પણ નોંધ લીધી કે મારી શરૂઆતની વાતોને મોં પરના મલકાટ સાથે સાંભળતા વિદ્વાન અધ્યાપકો પાછળના ભાગમાં પોતાની નોંધપોથી કાઢીને એમાં કાંઈ કાંઈ નોંધ કરવા લાગ્યા હતા. અમારા આયોજકોએ સાહેજ ગર્વપૂર્વક કહ્યું કે આ યુનિવર્સિટીમાં સંશોધન કાર્ય કરતા સાતેક જેટલા વિજ્ઞાનીઓને નોંધેલ પારિતોષિક મળી ચૂક્યાં છે, અને એ દિવસના શ્રોતાઓમાં કેટલાક એવા વિદ્યાર્થીઓ પણ હશે કે એમને કોઈ મોટો પુરસ્કાર મળે તો નવાઈ ન પમાય. મને એ નવાઈ સાથે ખુશીની વાત એ લાગતી હતી કે સામાન્યપણે એવો અંદાજ કરાય કે અર્થકારણ, રાજકારણ, ઈર્ષાનશાસ્ત્ર કે ધર્મશાસ્ત્રના વિદ્યાર્થીઓને ગાંધીના વિષયમાં રસ પડે. પણ વિજ્ઞાનના વિષયોના વિદ્યાર્થીઓને ગાંધીમાં રસ

પડતો જોઈ મને ખૂબ આનંદ થયો. ભાષણને અંતે સૌ શ્રોતાઓએ ઊભા થઈને લાંબા વખત સુધી તાળીઓ પાડી ત્યારે અમારા આયોજકો મલકાયા અને હું સંકોચ અનુભવી રહ્યો.

યાત્રા દરમિયાન આ દેશના સંચાર મંદ્યમોનો ખાસ સંપર્ક થવા ન પામ્યો. આયોજનનો એ ભાગ નબળો જ રહ્યો એમ કહી શકાય. માત્ર સાન ડિએગો યુનિવર્સિટીના માહિતી વિભાગે મારી ખાસ્સી લાંબી એવી ટી.વી. મુલાકાત લીધી. એ કાર્યક્રમના આયોજક પૂર્વે વોશિંગ્ટન પોસ્ટ'ના એક મુખ્ય કાર્યકર હતા. ઈરાક પરના અમેરિકી આક્રમણ પછી એ જગ્યાથી રાજીનામું આપી તેમણે તરુણો જેડે કામ કરી શકાય એવી ચાકરી પહેલા કરતાં ઓછા પગારે પસંદ કરી. એમને મદદ કરવા યુનિવર્સિટીના બે વિદ્યાર્થીઓ હાજર હતા. મારી સાથે વાર્તાલાપ કરનારી બે બહેનોમાં ગૌરવર્ણની વર્જનિયા ગાંધીના વિષયમાં અને શ્યામવર્ણની રોઝમેરી સાહિત્યમાં રસ ધરાવતી હતી. બંનેએ પ્રશ્નો પૂછવાની તૈયારીઓ કરી લીધી હતી. માત્ર મને કેવા પ્રશ્નો પૂછશે એનો એમણે કદાચ જાણી જોઈને જ સાવ ઓછો ખ્યાલ આપ્યો હતો. તેથી પડાપડ આવતા પ્રશ્નોના તડાતડ જવાબો આપવામાં મને પણ મજા આવી ગઈ. એ લોકોએ ધારેલો સમય પૂરો થવા આવ્યો પણ એનો ઇશારો ન કરવા આયોજકે ઇશારો કર્યો એ વાતની મને પાછળથી જાણ થઈ. છેવટે, મારો આભાર માની લીધા પછી રોઝમેરીએ કહ્યું : 'એક છેવટનો પ્રશ્ન - અત્યારે અમેરિકાના પ્રમુખની ચૂંટણીના પડઘમ વાગી રહ્યાં છે. ગાંધીદેવિએ તમે કીને મત આપો ?' આવા અણધાર્યા પ્રશ્નના જવાબમાં મેં કહ્યું : 'બંને ઉમેદવારો વિષે હું ખાસ જાણતો નથી. આ અંગે કાંઈ અભિપ્રાય આપવાને સારુ હું મારી જાતને યોગ્ય પણ માનતો નથી. પણ તમે પૂછો જ છો તો એટલું કહીશ કે બંનેની જાહેર ચર્ચાઓમાં મને એક શબ્દ સાધારણ સંભળાય છે - ચેન્જ. બંને પરિવર્તનની વાત કરે છે. એ પરિવર્તન શાને માટે ? જૂની પારિસ્થિતિને યથાવત્ કરવા માટેનો ચેન્જ ? કે દુનિયાના રાજકારણ પરથી અમેરિકાનું વર્ચસ્વ ઝડપથી ઓસરી રહ્યું લાગે છે તેને રોકવા માટેનું પરિવર્તન ? એ એવું જ પરિવર્તન હોય તો મને તેમાં રસ નથી. કોઈ ઉમેદવારને માણસ-માણસ વચ્ચેના સંબંધો સુધારવામાં, યુલો નાબૂદ કરવામાં, ઉપભોગવાદને નાશવામાં, પૃથ્વીનું ઘોવાણ રોકવામાં અને આવતી પેઢીનું ભાવિ તેમ કરીને ઉજ્જવળ કરવામાં રસ હોય તો હું એવા ઉમેદવારને મત આપું.'

— નારાયણ દેસાઈ

કવિતા

પદ્મચિત્ર પર્વાવરણજન્ય પાંચ ઈન્દ્રિય-કાવ્યો | ચંદ્રકાન્ત શેઠ

૧

હવા વિષમ છે...

કુર્બાનિયાં દોજબ વિસ્તરતાં જાય છે

ને સુર્બાનિયાં સ્વર્ગ સંક્રોડતાં જાય છે...

શ્વાસ લેવો પડે તેથી લેવાય છે

બાકી ઉત્સાહ નથી અહીં શ્વાસતા રહેવાનો.

અહીંની પ્રદ્મચિત્ર હવા શ્વાસમાં લેતાં

ભીતર કશુંક ભીંસાય ને ઘસાય છે...

શ્વાસ નહીં લેતાં જો રૂંધામણ

તો શ્વાસ લેતાંયે કેવી ગૂંચાળામણ !

મારે એવા શ્વાસ નથી લેવા

ને મારે એટલા શ્વાસ પણ નથી લેવા

કે જેથી મારું પંડ બની જાય પ્રદ્મચિત્ર હવાનો ગુબ્બારો !

મારે મારી અંકરના આકાશને સાચવવાનું છે...

મારે માથે એક મોટી જવાબદારી છે

મારી અંકર જન્મેલા એક પંખીને જિવાડવાની

અને ઊંચેરા આકાશ સુધી

એ ઊડતું શાય એવું કરવાની.

૨

જેવા ઉઝરડા માણસના ચહેરા પર,

એવા ઉઝરડા આ ધરતીની છાતી પર

શોરાળી વાડોચી !

માણસો દીવાલો બાંધીને દબાવે છે પોતાને,

વાડો બાંધીને સંકોરે છે પોતાને !

કૌવચ ઘડીને ખંજવાળ પેઢા કરે છે

સામાનાં ઠિલકિયાગાંધાં....

માણસનું અતડાપણું ને અકોણાપણું

દૂર રહે પણ અડી જાય છે રુવાંટાંને

અને દાહ પેઢા કરે છે પંડની માટીમાં.

કશુંક લાવારસો ધધખખતું વહેતું શાય છે નસોમાં,

ને આપણાથી હરામચલી જવાય છે મૂળમાંથી.

અશ્વાસામાની જેમ આપણે દોડતા ફરીએ છીએ,

આસરેમ - અહીંતહીં...

હાંકળાંકાંકળાં....

એક વિષકન્યા વાદળીની જેમ ચાસચાસીને

મને આખો ને આખો શોષી લેવા ચાહે છે...

મારે કેમ બાળવી ને ઠારવી એની તરસને ?

ક્યાં છે ચાંદની ?

ક્યાં છે ચંદન ?

ક્યાં છે શીળોમીઠો સ્પર્શ કોઈ હિમકન્યાનો ?

અહીં તો

મારી ત્વચાને ઝવરેઝવ ઉતરડી લેવા

ક્યારનીયે તોળાઈ રહી છે

એક લીલી આંખોવાળી ધારદાર શુરિકા !

મારે એ શુરિકાની ધાર બુહીલંટ કરી દેવી છે

પડે પથ્થરમાં પલટાઈ જઈને પણ !

કોઈ શુરિકા

મારી અંકરની માર્ગમ પોપટીની પાંખો છેક,

મારી નાજુક કળીઓની પાંખડીઓ કાપે,

મંજૂર નથી મને કોઈ પણ રીતે.

૩

આ ભૂંડણ જેવી ભૂંડી ભૂખ અને આ ભડભડતી તાપણા જેવી તરસ !

તેની આગળ

આ ધડા વગરના ધાનના

પરાણો પકવેલા ફળોના

કંડગાપર માંસ તથા મત્સ્યના

ઠંભ વિનાના ઢગલા !

આ માણસનાં જડબાં કેટકેટલું ઓહિયાં કરી જાય છે

એકેક ટેકે !

કેટકેટલાં ખેતરોમાં, કેટકેટલી વાડીઓમાં

ફરી વળે છે આપણાં આ લૂલીબાઈ !

ખાતા જાઓ ને ખવાતા જાઓ !

માતા જાઓ ને ખરતા જાઓ !
આ સ્વાદીની ઈન્દ્રજાળમાં

લપટાઈને લૂલીબાઈ ભલે ફરે !
એથી તો રાતે નહીં એટલા દિવસે,
ને દિવસે નહીં એટલા રાતે,
ત્રિધઈ ને સપોંના રાફસ ફેલાયા જ કરે છે...

ગાવાનું ભૂલીને ખાવામાં ખૂંપી ગયેલાં લૂલીબાઈ
ક્યારે એકાએક ઝલાઈ જાય,
ને ક્યારે ચોંટીને ચપ્પાટ થઈ જાય,
શી બબર ?

ખાઉધરાવેડા કેવી ખાનાખરાબી સર્જે, શું કરેવાય ?

હું મારી જાલે એમ જ ચારેલી

પેલો પહેલીમાનો પહેલો અક્ષર જે 'બા',
તેને સાચવવાની ફિકરમાં છું...

કદાચ ને આપણો ઈશ્વર બાળક થઈને આવી ચડે

ત્યારે એને કોઈ ખોળે લેનારું તો હોવું જોઈએ ને
— આપણી ભીતરમાં !

૪

આ યંત્રોત્તરોની ઘરઘરાટી ને ધમ્માચકડીમાં
કોઈ ભુખાળવાં રાક્ષસી જડલાંની કડકડાટીનો

કનકોડુ કોલાહલ !
તણાવ એને તંજાદિલીનાં દોરડાંના ઘસારા ને તણખા !

ખંધા ખંજરોની આપણી પીઠમાં ભેદી ભોંકામણ,
વેદનાની ચીખ ને ચિત્કારોથી વિરાતો હવાનો પારકર્ષક પટલ !
કોણ ધસમસ ધસી આવે છે સળગતા લે સળિયા સાથે

મારી સામે કિટિચારીઓ કરવું ?
કોણ મારા કાનમાં કરે છે સીસાની ધગધગતી ધાર ?

કોની કરવત કર્કશાની જેમ ભિતસી રહી છે
મારાં હાડપંસળાંમાં ગિરે ને ગિરે ?

કોઈ હસમસાવતું રહ્યું છે મૂળ થડ ને ડાળ !
ડાળ પરના કાગડીના માળામાંથી ઢલી જાય છે ઈંડું,
એ દડતા ઈંડાને ઝીલી લઈ

કોઈ કોયલનું....
વળી પાછો કાગડીના માળામાં ગોઠવવા મથું છું

૨૧-૯-૨૦૦૮

ને ત્યારે

કેટકેટલા કાગડાઓના કંઠેર પ્રહારે હું ખંડાતો રહું છું !
મારે કેમ કરીને બતાવવું કે

મારા કાનને તો પ્રતીક્ષા છે
પેલું કોયલનું ઈંડું ધરખી રીતે ચેવાય તેની જ માત્ર !

૫

આ ભમરાળાં દશ્યો ક્યાં સુધી ઝળૂંલ્યા કરશે મારી આંખ સામે ?
ક્યાં સુધી આ પડછાયા લંબાતા લંબાતા

અજગરની જેમ ભરડો દેવા મથશે મારા તનમનને ?
આંખો અંજાઈને અંધળી થઈ જાય

— ઢળીને ઢળી જાય
એવાં તીખાં તમતમતાં અજવાળાંનું

આ અંધારો સાથેનું ગઠલંધન !
આંખોના દીવા કોઈની બૂરી નજરને વેઠી શકે એમ નથી.

ચાહેરાઓમાં ખોપરીઓ દેખાય છે
ને શરીરમાં હાડપિંજર.

દીવાબતીમાં આંધળાનાં ગોગલ્સ દેખાય છે...
આ તો ધોળો દહાર છે અમ્યાસના અંધારપછેડા !

— આનું કેમ કરીને વેઠાય આંખોથી ?
કોઈ પોલા વાંસાવાળી ડાકણ

આંખોની બારીએ રોકાઈને
આવવા કરે છે મારા અંતરના અંતરપુરમાં...

ત્યારે શાહમુગની જેમ
ગોઠડામાં મોહું ઘુસાડીને

સોડમાં સૂતેલા ઢીંગલાને
અચારજની આશાભરી આંખો ફેરે તે પહેલાં

હું એને ગોંધાડીના પાટાથી ઢાંકી દેવા ચાહું છું.
જેથી ન રહે દેખવાનું,
ન રહે દાઝવાનું !

૫૨૯ ❖ નવેમ્બર, ૨૦૦૮

નણા કાવ્યો | ધીરુ પરીખ

૧. કડકડાટ ઘડિયા

ઘડિયા તો બોલી જાઉં છું કડકડાટ
ને દાદરા ચડી જાઉં છું સડસડાટ.
એકમાં સ્મૃતિનો છે વિજય
તો બીજામાં છે શક્તિનો જય.

આમ સ્મૃતિ અને શક્તિ
કેળવેથી કેળવાય
અને મેળવેથી મેળવાય.

પણ સ્મૃતિ અને શક્તિ
જે દેહ પર અવલંબિત છે તે દેહને
પ્રાપ્ત કરવો તે કંઈ નથી
કેળવ્યું કેળવાતું, નથી મેળવ્યું મેળવાતું.

ઘડિયા ભલેને બોલી જવાતા હોય કડકડાટ,
અને દાદરા ભલેને ચડી જવાતા હોય સડસડાટ !

૨. એકડાની કિંમત

જ્યારે એકડો શીખ્યો નહોતો
ત્યારે મને ખયાલ નહોતો તેની કિંમતનો.

પણ એકડો શીખ્યા પછી સમજાય છે :
એકડો માત્ર કોઈ એક જ અંક નથી.
એકડા પછી એકડો અને તેના પછીય એકડો
એમ રકમ મૂકતો જ જાઉં તો...
તો ક્યાં જઈને આટલો એ એકડાની
ગૃહતિગૃહ એવી કેં બીલા !

એકનો જ વિસ્તાર એટલે
આમ અનેકનો વિગૃહ પ્રસ્તાર.
એ એકના પ્રસ્તારને જો હું
અવળેથી કંઈ ભૂંસતો જાઉં તો
પ્રથમ એકડે આવીને અટકું.
અને પછી જો હું ભૂલી જાઉં
જે શીખ્યો હતો તે પણ
તો શું હું કંઈ હું મટી જાઉં ખરો ?

૩. એકનું પરિણામ

એકમાં એક ઉમેરો તો થાય બે,
ને એકમાંથી એક બાદ કરો તો રહે શૂન્ય.

રકમ તો બન્ને સરખી જ,
પણ પરિણામો ભિન્ન ભિન્ન !

આ ભિન્ન ભિન્ન પરિણામોમાં વ્યસ્ત મન
મૂળ રકમને ભૂલી જઈ ક્યારેક તો ભિન્ન
ક્યારેક વળી થઈ જાય પ્રસન્ન.

જે મૂળ રકમને ભૂલીને
કેવળ પરિણામમાં રહે રમખાણ
ત્યારે તેને વીધી સાત્ય પામવાને
મેધાના ધનુષથી પ્રશ્ના પારગિતાનું
ત્યાં છૂટી ના શકે બાણ.

નિબંધ || પીપળાની ડાળ પર કંસારો ગાય છે ||

મણિલાલ હ. પરેલ

જેનું સાહજ અને શુભ ભાવે, નિત્ય સ્મરણ કરતા રહીએ તે આપણને અવરણ આવી મળે છે. અણધારી જગ્યાએ અને વણચિતવ્યા વખતે એવી વ્યક્તિ આચાનક આવી મળે છે જેનું નિત્યનું સ્મરણ ચાલતું હોય. લલિયાની રટણ ફળે છે અને વસમી વેળા પણ છેવટે ઢળે છે... પણ જે મળે છે એ પાછું વળે છે - વસ હોય, વ્યક્તિ હોય કે વેળા હોય... જે આવે છે તે જાય છે... નિત્ય રહે છે એ તો સ્મરણ... તામ્રપત્રો કદાચ કાણાં થઈ જાય પણ કેટલાંક સ્મરણો ચિદાકાશમાં નક્ષત્રોશાં નિત્ય કરતાં ઝળહળતાં રહે છે... આપણે આવાં સ્મરણોને આધારે સ્તો જીવે છીએ... શાતા અને ઉત્તાપ બંધાય સ્મરણની નદી બનીને વહા કરે છે નિજલોકમાં ! એટલે કવિજીવ ગાય છે :

‘હું અર્ધાં જીવું છું સ્મરણ મહીં અર્ધાં સ્વપ્નમાં...’

સ્મૃતિનો કિનારો છૂટતો નથી. આપણી ભીતર એકલે નિત્યસહિવા નદીઓ વહેતી રહે છે - આપણી લીલાશ એને આભારી હશે. બહારની - પૃથ્વીલોકની નદીઓનું આકર્ષણ પણ અમોઘ હોય છે - એવું કેમ ને શું હોય છે જે નદી જોતાં - જીવ માત્રને - રવવાયા કરી મૂકે છે ? નિનાદ કરતી વહે છે તે સભર-સહિવા નર્મદા કેટકેટલાંને સતત સાદ પાડ્યા કરે છે... સ્મરણના પ્રદેશમાં, નર્મદાને નીરખ્યાનું ને એમાં નાભાનું હળુહળુ આડકલા કરે છે. નર્મદા નથી ભુલાતી એની માયા લાગવાનાં અનેક કારણો હશે... પણ મને તો એનાં લીલાં કાચ જેવાં હળુહળુ હિલ્લોળા લેતાં વારિ વધારે વહાલાં લાગે છે. એની લહર પર ચિત્તી લહર થડીક તો આપણાં ભીતરને પ્રાણથી ભરી દે છે... એના પટ પર રમતા ખેલતા પવનો આપણાં ઓંગોળે શીતળતાનો ચંદનલેપ કરી આપે છે... એનાં કાંકા-જળમાં ભિતરીએ ને જળરત થઈએ કે તરત લાગે કે માનો ખોળા તે આ જ ને ? નદીઓ લોકમાતા કહેવાઈ એનો અર્થ અહીં પણ મળે છે... જોકે નર્મદા તો ‘માઈ’ અને ‘બૈયા’નું હુલામણું નામ પામેલી દેવીરૂપા હસતી મનાઈ છે. હું તો નદીનું બાળક છું.

મહીસાગર કાંઠે મોટો થયો છું, અને -
મા વગર ઊછર્યાં છું, માનાં હેત વિના તડપ્યો છું.

એટલે જ હશે... મને નદી અને નારીનું નિત્ય આકર્ષણ રહે છે.

આત્પત રાખતું અને અજંપ કરતું તોય ગમતું પારાવાર.

તરસ મારી નિત્યની - નીર અને નારીની !

નદીમાં ભિતરો એટલે નીર નખશિખ ભીજવી દે.

કોરા રાખે તો એ નદી શાની ? હાસતો, નીર એટલે નેહ.

જે નથી મળતું નારી પાસે એય મળે છે નદી પાસે !

નદી નિમંત્રીને ન્યાહ કરી દે છે.

નદી તરસ્યાં નથી રાખતી. આ જુઓને, હું મણિનારોશ્વરના નર્મદા ઘાટે બેઠો છું.

નર્મદાનો દક્ષિણ કાંઠો ભાલોકની બગાલનાં શીમવગરો છે. ખેતરે - શીમે વળાંક લેતી, નદી જેમ જ વળખાતી, કેડી જેવી કાળી સાડક કોતરો ઉતારતી ને ભોમડો ચઢાવતી અમને લઈ આવી છે મણિનારોશ્વરની રમ્ય નિસર્ગશ્રી વચ્ચે ! નર્મદા અહીં રમણીય વળાંક લઈને, ધરે પડીને, ધીરંગભીર ચૈવના શી મહમમસ્ત વહે છે. દૂર દૂરના બેઉ વળાંકો... ચળકતો જળપ્રવાહ, બેઉ કાંઠે લહેરાતાં કેળ તથા શેરડીનાં ખેતરો... કાંઠાઓની ઊંચી ઊંચી ભોમડો પર એથીય ઊંચેરાં અને નવપલ્લવિત થયેલાં તરુવરો... માથે વેશાબી વેળા અને વાયરો બની જવા મથતો, નદીના પટ પરનો તડકો. નર્મદા આગળ એય કૂણો પડી ગયો છે. મંદિરની ધજા જેમ ફરફરતી બપોર પહેલાંની બપોર... અને નદીની સ્નેહચંચાત. વિરલ ક્ષણો.

ઉભા પ્રવાહે વાતા પવને, છલછલથી ઊઠ્યાં છે, નર્મદા મૈયાનાં લીલાં કાચ પાણી ? ના રે ના, એ તો અમને - એનું નિત્ય સ્મરણ કરતાં - એનાં બાળકોને તેટ્ટે આવેલાં ભાળીને વહાવથી રોમાચિત થઈ ઊઠી છે. તાપ પણ એનો બધો ઉત્તાપ છોડીને અહીં તો ભીનાશથી આર્દ આર્દ લાગે છે. જળમાં પગ ઝબોળતાં જ ફરી વળે છે અંબે ટાઢક. મા નર્મદા લહેરો ઉછાળીને કાંકા સાથે અમને ય અભિષેકથી એના કરી લે છે - લે લે છે ખોળામાં... ને પછી તો મા-નું હેત ! ગલ્લીપચી અને ગાલે મોઢે બચી... પીઠ થપથપાવતી ને ઉત્તરે છાતીને શીતલ અંગૂલીસ્પર્શથી શાંત કરી દેતી. ઊંડાણે બોલાવીને તરાવતી, કાંકાનાં છીછરાં જળમાં માછલીઓની જેમ થડીક રમાડતી ને છોળીથી ચમકાવીને અતંદ કરતી... પાછા વાળતી પોતાનામાં !! સાચ્યે જ, નર્મદા તો મૈયા છે... નહિતર શું છે આ નદીરૂપા જીવનદાનીમાં કે એનો તટ છોડવો નથી ગમતો. નથી નીકળતું ગમતું એનાં વહાલકુડાં નીરમાંથી બહાર ! ને વેશ્યાની રૂબરૂએ સતપુજા લીલાશ આજે અહીં કેંક કાણના ને શાંત થકત સુત્યો છે ? મૈયા ! અહીં વાતો પવન થોડેક વરણાળી અને કેંક મામમલી અનુભવાય છે. શું છે એવું તો આ નર્મદાકાંકાના મણિનારોશ્વરના પરિસરમાં જે હરિ લે છે તનનો થાક ને મનનો ઉઢેગ ? ઉઢાસી ઓળખતાં મારું મન થોડું મોડળું બન્યું છે. મંદિરનો આ પરિસર વાસો કરવા રોકે છે. સંન્યાસીઓને તથા ખાસ તો પરિક્રમા કરનારા ભક્તોને અહીં રોકવાનું અને ચાતુર્માસ ગાળવા રહી પડવાનું મન થાય છે.

પરિક્રમાએ નીકળેલા સાધુસંન્યાસીઓ નર્મદાકાંઠે ન મળે એવું તો બને જ નહિને ! એવા જ એક સંન્યાસી, તેટ્ટે અમારી વચ્ચે આવી બેઠા છે. અમારા સાથીદાર પ્રા. અજયશિલ યોહાણને નર્મદા-પરિક્રમામાં ને એવા પરિવ્રાજકોમાં આખૂટ રસ. નર્મદાકાંઠે અને નદીસંગમ એમને માટે સુધારસથી જરાય ઓછાં નથી. એ પેલા સંન્યાસીની સાથે સંવાદ મારે છે ત્યારે અમારા બીજા સાથીદાર પ્રા. વિરીશ ચૌધરીજીને ઘાટ પરથી નદીમાં છલાંગો મારવાનું માફક આવી ગયું છે. હું કાંકાજળમાં રોગેલ વીચ પર ફરફરતી ધજા અને ઉપરનું આકાશ જોયા કરું છું. નદીનાં જળ માના પ્રેમાળ બાહુઓની જેમ મને ઘીટળાયેલાં છે ને એની ઉરધકડ-ચી હલચલ મને રોમાંચિત કરે છે... મા અને નદી, નદી અને નારી : બધા અધ્યાસો મારામાં એકાકાર થતા અનુભવું છું.

અને આવ્યા છીએ ત્યારથી, પરિસરના ઊંચા ઊંચા પીપળાઓ પર એક કંસારો એનું ગીત ગાઈ રહ્યો છે કે તાંબાપિત્તળનાં વાસણોનો ઘાટ ઘડતો લય પાક્કો કરી રહ્યો છે ? એના અવાજમાં ઘૂંટેલી ઘટ્ટ નીરવતાનો જાણે રણકો છે. એમાં માધુર્ય છે ને વળી થોડી વેદનાચિન્હિત

ઉદાસી સંભળાયા કરે છે. બપોરી વેળામાં આમ એનું બોલ્યે જવું મને અંદરથી અજંપ કરે છે. ઘીસાનગરના બાબુ ડંસારાનાં તબલાં સાંભળેલાં, મનીષા જોષીના કાલસંપ્રાહ ડંસારાબજારમાંથી વાસણોનો શલકનુભવ લીધેલો... બધું અટાણી યાદ આવે છે... ને સીમને સજબ કરી દેતો ડંસારો એકધારું બોલ્યા કરે છે – છેક મારી અંદર પણ; છૂટયા મથાનું કચુંક, ડંસારાનો પડલો પાડ્યા કરે છે. નવાં મરુન-કચ્ચાઈ જાંબલી-લીલાં પાંકડંથી પલાપલાતા પીપળી એક પંખી બપોર ગાય છે ને નર્મદાનો આબો કાંડો એને એકકાન થઈને પી રહ્યો છે જાણે ! મારી અંગત અંગત વિપદવેળાઓ, ધીમે ધીમે, નર્મદા મૈયાનાં નર્ચા નીરમાં, વહી નીકળશે એવો અહસાસ જાતે છે. હું ઊંડાં જળમાં જઈને જાતને છોડી દઈ છું... શરીર તો માધ્યમ છે... એની આટલી પજવણી શાને ?! લાવ, મટી જઈ... જળમાં ભળી જઈ... મૈયા !!

આમારા, નવ-આવૉત્તુક સંન્યાસી ગુજરાતનાં લોકો પર જરાક કડોર થયા છે. કહી રહ્યા છે કે : “મધ્યપ્રદેશનો માણસ નર્મદા-પરિક્રમા કરતા ભાવક માત્રને જોતાં જ પ્રસાન્ન ને પ્રભાવિત થાય છે. વેર લઈ જઈને જમાડે છે ને રાખે છે – પોતે ભૂખ્યો રહે, કુટુંબને બીજે સૂતા મોકલીને સંન્યાસીને રોકે છે... જમાડીને રાજ થાય છે. મહારાષ્ટ્રનો માણસ નર્મદા હરે’ સાંભળતાં જ બીજા દિશામાં કે આભમાં જોવા લાગે છે. ગુજરાતનો નર્મદાવાસી શ્રદાળુ ઓછો છે... એની પાસે સમૃદ્ધિ છે ને મંદિરનો એ ટ્રસ્ટી બની બેઠો છે. એ સંન્યાસીને ચાતુર્મર્સિ રાખતાં પહેલાં એનો ‘રેટા’ મેળવે છે... અરે ભાઈ ! તેરા કુછ નહિ હૈ, સબકુછ સંન્યાસી ડી સાધના કા ક્રમ હૈ...” સ્વામીજીનો કશોક તાજો અનુભવ કડવાશ બની ગયો હતો. એ એટલે અંશે કાયા સાધુ – સ્વામી ગણાય. એકબે અનુભવોથી પૂરાં દેશ-પ્રદેશ-પ્રજાનાં મૂલ ના જ અંકાય. ગુજરાતના સાાર અનુભવો અમૂલભાવ વેગડને જ નહિ, ઘણાંને છે... પૂછો જઈને નર્મદાનંદજીને... ઝઘડિયા પાસે મઢીના મહંતને ! સ્વામીજી નહવા ઊતર્યા એટલે મેં કહ્યું : ‘દેખોજી ! આપ આપે તો મૈયા પ્રસાન્ન હો ઊઠી હૈ !’ પવન હલેરો ઉછાળતો હતો. સ્વામીજીનો ચહેરો હસી રહ્યો... મૈયાએ કડવાશ ઘોઈ નાખી હશે ?

ઝઘડિયા પાસેના મઢી કિનારે નર્મદાજીનો પટ સૌથી વિશાળ હશે. કબીરવડનો બેટ છોડ્યા પછી નદીના બેઉ કાંઠા – વિશાળ પટમાં – મળે છે. આવતી ને જતી પ્રવાહ, એના સુફરે સુધી દેખાતા વળાંકો, બંને કાંઠાની રમણીયતા ને દરિયાઈ પવન જેવો વાયરો... કાંઠેકાંઠે દેખાતાં મંદિરો ને ખેતરો – ગામ-વરોનાં દેશ્યો... જોયા જ કરો ! પણ નદી અહીં અલ્પ બનીને ભોખશે તોડે છે – ને સાથે તૂટે છે ફળદ્રુપ ખેતરો... નદીના બે કાંઠા મળ્યા પછીનો વેગ એનું દેખીતું કારણ છે છતાં થાય છે કે મૈયાના વિકરાટનું નક્કી કીઈ કારણ હશે ?! ન જાને ! મઢી કાંઠે નર્મદા મૈયાનું મંદિર છે શિવજી તો હોય જ... ને સાથે સાધુ – પશિકો માટે પ્રસાદ લેવાની વ્યવસ્થા છે. જોકે પવન એકલો આરોગીએ તો ય જીવો જવાય એવી એ જગ્યા છે.

ગુજરાતીઓ દુનિયા કરી વળ્યા. પરંતુ મણિનોએશ્વર જેવાં કેટલાંક સ્થળો એમને કેમ નથી જડ્યાં ?! નદીના આગાધ ગિંસા ધરામાં રહેતો મારો મણિવાળો નાગદેવતા રાતે બહાર આવે છે ને શિવજીના લિંગને ઘીટળાઈને રાતભર જગ્યાને ઝળાંહળાં કરી દે છે... વર્ષો પૂર્વેથી ચાલી આવતી આ દંતકથા છે. સાચીજૂઠી તો આશુતીષ શિવજી જાણે ! કિન્તુ આ નીરવ જગ્યા નિસ્પૃત પણ છે. સરસા ધર્મશાળા, તરુવરોની કુંજવટાઓમાં ગાતાં પંખીઓથી રળિયાત થતી સાંજ-સવારો ! શિવજી સાથે બીજા દેવોનું ય આ સ્થાનક છે. પરિસરમાં ખેતર-વાડી છે; ગૌશાળા

અને ગાય-વાછરડાંનું કેન્દ્ર છે. સેવારત સાધુઓની તન્મયતા વિશે અચરજ થાય. વસતિથી દૂર, સીમ થકી વધુ ચુંદર અને નર્મદાજીથી ધન્ય ધન્ય આ પુણ્યધરા ! મણિનોએશ્વર ! પીપળા નીચે પાંચ યજ્ઞકુંડો – પાંચેય વિલિપ્ત આકારના ! સરસ લીપેલી બુલ્લી જગ્યા ! અહીં બેસીને મને ખૂબ ભાવતી લીલી મગફળી ને દેવના પ્રસાદનાં કેળાં ખાઈને અને આમારો ‘વંચ ટાઈમ’ વિતાવ્યો... નર્મદાજી હજી જવાની રજા નહોતાં આપતાં... ડંસારો ઘરેલાં વાસણોની ઊતરડ ગોઠવવા કશેક ઊંડી ગયો હતો... હવે એના સ્થાને, બપોરને રાખોડી રંગથી આળખી દેવા મથતા હોવાનો અવાજ એકધારો સંભળાતો હતો... પરભૂ તૂં... પરભૂ તૂં...

વળતી વાટે હળવાશ હતી.
કડોર નારીએ કરેલા જખમો પર નદીએ સ્પર્શી સ્પર્શીને શાતા પાથરવાનો પૂરતો પ્રયાસ કર્યો હતો...

કચુંક ઘોવાઈ ગયું હતું. જળનો જાદુઈ સ્પર્શ ક્યારેક જ થતો હશે ? અંદર કશીક સમુદારતા ઉમેરાઈ હતી.

વળતી વાટે એને બદલાવેલા હતો... પૂર્વનાં સ્મારણોય નીબર્યા હતાં. નદી અને નારી તરફ જોવાની, એને જાણવાની તથા સમજવાની કશીક કળ મળતી હોય એમ લાગતું હતું...

અનુભવી રહો... | દેવેન્દ્ર દવે

જવા દો એ વાતો કલહ-ઝઘડાથી ભરી ભરી, નકામી ચર્ચાઓ – આણસમજ – આશ્પેખ અમથા, અભાવોની યાદી, તડ તડ થતા કલેશ-તણખા... સ્વભાવોની ખામી, લડુ ઊડળતા પ્રશ્ન સંઘળા.

તુફાની તોખારો સમ ઊછળતા બ્યાલ મનના મિજાજ ‘હુકારો’, જડભરત-શાં શુષ્ક વલણો ! ઝાંખીળ્યા ખારાશે ચરચર થતા ચાલુક-ત્વણો જ્યહીં વાણી કેવં ગરલ, તતડે તીક્ષ્ણ નજરો !

થારી પાસે બેસી સ્વરમધુર સંવાદ ઉચરો, થવાયા હેવાને કાણભર તમે સ્નેહવચને ઠિઝાવો, ફેલાવો મુદ્દલ ટહુકે ફૂલ ચામને ! સુનેરી ઓઢાડો મસૂણલુણ શી મૌન લહરો...

હજી બાકી થોડો સમય વધનો, સૌમ્ય લયનો, તમે શાસે શાસે અનુભવી રહો કેફ મયનો ! (‘બંજન’, પૃ ૩૮)

કવિ શ્રી દેવેન્દ્ર દવેની આ એક સોનેટરચના છે. કવિશ્રી આમ તો કવિતામાં સાવ નવા નથી; એમની રચનાઓ મુખ્યત્વે સોનેટસ્વરૂપે હોય છે, ને તે અવારનવાર આપણાં પ્રતિષ્ઠિત સાપ્તાહિકોમાં પ્રગટ થતી રહે છે. આ કૃતિ ‘અનુભવી રહો’ પણ એવી એક સોનેટરચના છે ને એમને વધુ ક્ષાવતા એવા ‘શિખરિણી’ છંદમાં છે : આ રચના ‘બુદ્ધિપ્રકાશ’માં ૧૯૯૮ના જૂન અંકમાં પ્રગટ થઈ છે. શ્રી દેવેન્દ્ર દવે સાવ શિખાઉ નવીન કવિ નથી, તો તે નવા ઓટલે કે ‘આધુનિક’ મિજાજના ‘Modern’ કવિ પણ નથી; એ મુખ્યત્વે છાંદસ યુગના ને ‘સોનેટયુગ’ના કવિ છે : આપણા છંદ આજના અછાંદસ કે ગઝલકયુગના કવિ નથી ને મિજાજ પણ તેમનું અનુસંધાન ગઈ કાલના અનુગાંધીયુગ સાથે દેખાય છે; જ્યારે હજી ભદ્રભાવનાઓ જ કવિતાનો મુખ્ય વિષય રહેતો હતો.

‘અનુભવી રહો’ પણ એવા જ એક મંગલ ભાવનું સોનેટ છે, અને આ રચના શેક્ષ્પિયરશાઈ સોનેટસ્વરૂપમાં ત્રણ ચતુષ્તયોમાં દીક દીક સૌંદર્યપૂર્ણ રીતે ઢળી છે, કવિએ આ રચનામાં આપણા જીવનની અશાન્તિ ને વિષમતાને પ્રથમ બે ચતુષ્તયોમાં દીક દીક આવેશથી ને પ્રબળ રીતે આમ નિરૂપી છે; શિખરિણી છંદની પ્રથમ ષટ્કાન્તી શ્રુતિઓ જોરદાર રીતે ઊપડી છે.

“જવા દો એ વાતો, કલહ ઝઘડાથી ભરી ભરી”

આપું આ પ્રથમ ચતુષ્ક આ અશાન્ત વિષમતાને કંઈક છાંદસ સુષમાથી નિરૂપી છે; એ વિષમતાની વિગતો આપતી કવિએ “તડતડ થતા કલેશ-તણખા” જેવા શિખરિણી ખંડકમાં તણખાનું તડ તડ થવું શ્રોતગમ્ય રીતે શ્રવણોન્નિયભોગ્ય કર્યું છે તે કવિકર્મ આસ્વાદ છે, ૨થી પંક્તિમાં લોહીની જગ્યાએ હિન્દી ‘લડુ’ શબ્દથી કામ પતાવ્યું છે તે પણ જોઈ શકાશે; ‘અભાવોની’ સાથે ‘સ્વભાવોની’ શબ્દનો પ્રારંભિક પ્રાસ પણ શ્રુતિઅનુકૂળ નીવડ્યો છે જે આસ્વાદ બન્યો છે.

બીજા ચતુષ્કમાં પણ આપું જ આસ્વાદ કવિકર્મ જોઈ શકાશે. ‘તુફાની તોખારો’ સાથે અનુપ્રાસમાં ‘મિજાજ હુકારો’ પણ આસ્વાદ બને છે; ‘તુફાની તોખારો’માં આવતા ‘ત’ વર્ણની વર્ણસંગાઈ પણ ઘ્યાન ખેંચે છે, આ ચતુષ્કની ત્રીજી પંક્તિમાં મીકામાં બોળેલા ચાબુકના ચાલખાનું ‘ચરચર’ થવું પણ ‘ચ’વર્ણની વર્ણસંગાઈથી પ્રગટ કરી આપું છે તે આસ્વાદી શકાશે; આ ‘ચ’ વર્ણ પછીથી આવતો ‘ત’ વર્ણ પણ ‘તતડે તીક્ષ્ણ નજરો’માં જોઈ શકાય છે. આમ બે ચતુષ્કોમાં કવિએ વિષયની માંડણી કરી છે, પણ હવે ત્રીજા ચતુષ્કમાં પેટ્રાકશાઈ સોનેટમાં અટક પછી ૮મી પંક્તિમાં જેમ ઊથલો આવે છે એવો ઊથલો આ સોનેટમાં પણ ૮મી પંક્તિથી આવ્યો છે. ‘વિષમતા’નો ઊથલો ‘સુષમતા’માં આવે તે જ ઉત્તમ વલણ ગણાય. અહીં કવિએ એમ જ કર્યું છે.

“થારી પાસે બેસી સ્વરમધુર સંવાદ” કરવાની કવિ વાત સૂચવે છે. ‘થવાયા હેવાને સ્નેહપૂર્ણ વચનોથી રીઝવવાની, ખીલવવાની’ કવિ વાત કરે છે. કવિ કહે છે :

“**ઠિઝાવો, ફેલાવો મુદ્દલ ટહુકે ફૂલ ચામને**”

‘મસૂણલુણ શી મૌન લહરો’ ઓઢાડવાની વાત કરીને કવિએ પોતાની સર્જકશક્તિનો પરિચય કરાવ્યો છે તે આસ્વાદતાને વૃદ્ધે છે. અંતે આવે છે બે પંક્તિનું સપ્રાસ ચોટદાર યુગ્મ :

“હજી બાકી થોડો સમય વધનો, સૌમ્ય લયનો,

તમે શાસે શાસે અનુભવી રહો કેફ મયનો”

આ બે પંક્તિના ‘Crowning Couplet’માં કવિ સમય, વય, લય ને મય જેવા શબ્દોથી જાણે કે આખી સોનેટકૃતિને ભાષાકર્મમાં થોડીક ઊંચી ઊંચકે છે ને જાણે કે આ પંક્તિ પોતે પણ થોડીક શ્રુતિકેફ ચઢાવે છે સહદય ભાવકને. જોઈ શકાય છે કે કવિએ ત્રણ ચતુષ્તયોમાં ઉત્તરોત્તર ઊંચાં મોજાં ઉછાળ્યાં છે ને અંતિમ પંક્તિયુગમથી તો જાણે કે ચોટ માની છે જે સોનેટકૃતિની લાક્ષણિકતાને પણ નિભાવે છે ને એક કલાકૃતિ નિષ્પન્ન કરી આપે છે.

કવિશ્રી દેવેન્દ્ર દવેની આ સોનેટકૃતિ સોનેટસ્વરૂપનું બધું જ શ્લિસ્ત જાળવે છે, ને એમ કરતાં તે ભાષાકીય પ્રયુક્તિઓનો પણ વિનિયોગ દીક દીક કરે છે. ખાસ તો એમણે વર્ણસંગાઈની શક્તિથી દીક દીક સફળતા પ્રાપ્ત કરી છે એ જોઈ શકાશે. દેવેન્દ્ર દવે પોતાની આથી પણ અઢકી સર્જકશક્તિનો હવે પછી પરિચય આપશે એવી આશા સાખીએ. અસ્તુ.

ગુજરાતી નવલકથામાં આત્મકથનરીતિનો પ્રયોગ : પહેલી ત્રણ પૃથ્વીઓ
ધીરેન્દ્ર મહેતા

પ્રિય યોગેશ,

આકાશ દાવકાની વાત છે. હું શરૂઆતની ત્રણ પૃથ્વીઓની ગુજરાતી નવલકથાને લગતા વિષય પર પીએચ.ડી.ની પદવી માટે શોધાનિર્ભય લખતો હતો. સંશોધનનો માર્ગ તો એવો કે એના પર ચાલતાં ચાલતાં બીજા અનેક આડવાટ નજરે પડતી રહે, ખંચતી રહે. મારે પણ એવું થયેલું. પણ મુખ્ય માર્ગ ચાતરીને ચાલવું તો કેમ પરવડે એટલે એ વખતે એ બધી વાટ પર ઓંધાણીઓ મૂકતો મૂકતો હું આગળ ચાલેલો, એમ ધારીને કે પછી કો'ક વાર એ રસ્તે પણ નીકળીશું. એવી એક વાટ તે ગુજરાતી નવલકથામાં આત્મકથનરીતિનો પ્રયોગને લખતો મુલો. એવી કેટલીય કૃતિઓ જોવામાં આવેલી જેમની તરફ આ દષ્ટિ સાથે બાંસ ધ્યાન ગયું હોય એમ જાણવા મળ્યું નહોતું. એ વખતે કરી ગાંબલી કેટલીક નોંધો પછી એમ ને એમ પડી રહી હતી તે હમણાં 'પરબ' (જાન્યુ. '૦૮) 'શીરીન મડમ'ને લઈને ચર્ચા ચાલી એટલે બહાર કાઢી. થયું, આ વિષય પર વિશેષ કામ તો થાય ત્યારે, અત્યારે તો જે છે તે કંઈક વ્યવસ્થિત કરીને તેને મોકલું. વિષય એવો છે કે નવલકથાકાર એવા તને પણ એમાં રસ પડશે.

એ તો તને ખબર જ હોય કે વાચકના ચિત્ત પર કૃતિનો જે પ્રભાવ પડતો હોય છે એમાં કૃતિમાં પ્રયોજાયેલી કથનરીતિનો કેટલો બધો ફાળો હોય છે. વાચક તરીકે આપણો એ આનુભવ છે કે અમુક કૃતિ અમુક કથનરીતિથી લખાઈ એ કરતાં જુદી કથનરીતિથી લખાઈ હોત તો એનો પ્રભાવ વધી કે ઘટી ગયો હોત. આપણે જોઈએ છીએ કે અમુક કૃતિમાં એકથી વધારે પ્રકારની કથનરીતિઓ પ્રયોજાઈ હોય છે એ પણ કદાચ આ જ કારણે. આનો અર્થ એ થયો કે કૃતિના પ્રયોજનના સંકલ્પમાં અમુક ચોક્કસ કથનરીતિનો પ્રયોગ એમાં કરવામાં આવતો હોય છે. આ રીતે જોતાં આ ચર્ચામાં લે મુલા પ્રસ્તુત બને : (૧) અમુક કૃતિનું પ્રયોજન શું છે, (૨) એ પ્રયોજનને સિદ્ધ કરવામાં આત્મકથનરીતિ કેટલે અંશે ઉપકારક નીવડી છે ? એ વસ્તુ ધ્યાન ખેંચે છે કે ગુજરાતી નવલકથામાં ચિન્નચિન્ન દષ્ટિએ છેક ઈ.સ. ૧૮૮૯થી આ રીતિના પ્રયોગો થતા રહ્યા છે. આ વર્ષમાં પ્રગટ થયેલી આત્મચરમ નારણજી તવાડીકૃત 'સુનાંબાઈ સુતારણ' ભાગ ૧-૨ એવી સૌ પ્રથમ નવલકથા છે. 'શીરીન મડમ'ના લેખકની જેમ આ કથાના લેખકને પોતાનું નામ છુપાવીને લેખક તરીકે કથાના શિક્ષકનું નામ મૂકવાની ચાલાકી સૂઝી હોત તો આપણા અભ્યાસીઓએ ગુજરાતી ભાષાની પહેલી આત્મકથાનું માન આ કૃતિને આપ્યું હોત ! પણ એ જોવા જેવું છે કે આ કથાના લેખક ભલે પારસી નથી, એની નાવિકા તો શીરીન મડમની જેમ પારસી જ છે. શિક્ષિત, સુધારક, સ્વાશ્રયી, પુરુષાર્થી, અનુકૂલનશીલ કોમ તરીકે પારસીઓએ આપણા પર પાડેલા પ્રભાવનું આ સીધું પરિણામ છે.

નાનપણમાં નિરાધાર બની જવાને કારણે જુદાં જુદાં કુટુંબોમાં આપા તરીકે નોકરી કરતી સુનાંબાઈ નામની સદ્ગુણી પારસીબાળાને વેઠવાં પડતાં કુખોનું વૃત્તાંત આ કથામાં આપવામાં

આપ્યું છે. એ વૃત્તાંત સુનાંબાઈના પોતાના મોઢે કહેવાય તો વિશ્વસનીય અને આસરકારક બને એવા બધાલથી લેખકે એમાં આત્મકથનરીતિ પ્રયોજી જણાવ છે. નાવિકાની વય અગિયાર વરસની થઈ ત્યારથી લેખકે વાત આરંભી છે. વરસો પહેલાંના એક પ્રસંગે જોયેલા માતાના ચહેરા પરના ભાવો વર્ણવતી વખતે સુનાંબાઈ આવો ખુલાસો કરે છે :

'આ દેખાવે મારા મન ઉપર કેવી દ્રઢ છાપ બેસાડી દીધી તે વાંચનારને સહેજે જણાઈ આવશે, કારણ કે આ વારતા લખતી વખતે હું તેનું ઊપર પ્રમાણે આટલું બંધું વર્ણન આપી શકું છું.'
(પૃ. ૮)

બીજા એક પ્રસંગે તે આ પ્રકારની સ્પષ્ટતા કરે છે :

'આ સ્મરણીય દિવસની સાંજરે - કારણ કે વાંચનારે કેટલીક લકીકત ઉપરથી આ દિવસ સંભારી ગાંબવા ગોચ્ય છે - રેડીમની લોજમાં એક નવિન દેખાવ બન્યો. પણ મેં પોતે તે ન જોયાથી મોટી આયા અને બબરચી બહેરામ જેઓએ નજરે તે જોયો હતો તેઓના કહેવા પ્રમાણે મારા વાંચનારની આગળ તે મૂકવાને હું શક્તિવાન થાઉં છું.'
(પૃ. ૯૨)

આ બંને સ્થાનો સૂચવે છે કે લેખક આત્મકથનરીતિની મર્યાદાઓથી વાકેફ છે. ૪૨૪ પૃષ્ઠની ઠળઠાર નવલકથા 'શીરીન મડમ' એ પછીના વરસે, એટલે કે ઈ.સ. ૧૮૯૦માં પ્રગટ થયેલી છે. જેને મુખે કથા કહેવાઈ છે એ નાવિકા શીરીનનું નામ લેખિકા તરીકે 'શીરીન મડમ પોતે', એવા ભાર સાથે મુકાયું છે, એટલું જ નહિ વાર્તાની વચ્ચે સત્તરમા પ્રકરણમાં તે આવી ખુલાસો પણ કરે છે :

'પરણેલી ઝંઢગી શરૂ કરતાં, બાલના સ્ત્રી સુધારા અને સ્ત્રી ઠળવણીના ભ્રમ બરેલા વિચારોમાં ઉઘરેલી કુખારીકાઓને કેવી કેવી મુશ્કેલીઓ નડે છે તેનો માત્ર ભાગ ભાગીવૃદ્ધો બધાલ આપવા ખાતર મેં મારો પોતીકો હેવાલ તમારી સન્મુખ રજૂ કર્યો છે. તમારો આગળ પ્રકરણોમાં જોવું હશે કે મારે પોતાને મોઢે મારી પોતાની બોટી તારીસે કરવાને બદલે મેં મારી કસુરો અને ખામીઓ ખુલ્લાં દિલથી મારા આ હેવાલમાં બતલાવી આપી છે અને તે એટલા જ ખાતર કે એ દાખલા ઉપરથી મારી બીજી ઘણીક જુવાન બહેનીઓ કાંઈ પણ ઘટતો બીધ લઈ સંસારી મુશ્કેલીઓ આશાનીથી લકાવાને સમર્થવાન થાય.'
(પૃ. ૧૦૫)

કૃતિ આત્મકથા હોવાની શાન્તિ ઊભી કરે એવો પૂરતો અવકાશ આ કથનમાં છે. કર્તાએ પંદરમા પ્રકરણમાં અને બીજે પણ આવી સ્પષ્ટતાઓ કરેલી છે. પણ ડૉ. મધુસૂદન પારેખે તો છેક ઈ.સ. ૧૯૫૮માં પોતાના શોધનિર્ભય 'ગુજરાતી વાર્તાશાસ્ત્રમાં પારસી લેખકોનો ફાળો'માં પૃષ્ઠ ૩૪૮ A ઉપર ફોટ પાડ્યો હતો કે આ કથાના લેખકનું નામ ફરામજી દાદાભાઈ પાંડે છે. મેં પણ મારા શોધનિર્ભયમાં આ નવલકથાનો વિષયનિર્દેશ કરેલો છે અને તેના ગ્રંથરૂપ 'નંદકંકરથી ઉમાશંકર'માં પરિશિષ્ટમાં આપેલી ઈ.સ. ૧૯૪૦ સુધીમાં પ્રગટ થયેલી ગુજરાતી નવલકથાઓની સૂચિમાં એના લેખકના નામ સાથે નોંધેલી છે. (ક્રમાંક ૬૫, પૃ. ૩૪૩). મારા વિવેચનગ્રંથ 'નિસબત'માં 'ગુજરાતી નવલકથામાં ટેકુનિકનો પ્રશ્ન : પોણી સદી' લેખમાં પણ તેની ચર્ચા છે. ગુજરાત વિદ્યાપીઠના કોપીરાઈટ વિભાગમાં એ પુસ્તક મેં પોતે વાંચેલું છે. જાડા કાગળ પર ચારે બાજુ કિનારી વચ્ચે મોટા અક્ષરો, જાડું પૂઠું, ઉપસાવેલા સોનેરી અક્ષરોમાં

કૃતિ-કર્તાનામ, પુષ્ક-ઓંઘાણી (બૂકમાર્ક) માટે રંગબેરંગી દોરી ! આ સામયગાળાના ખાસ કરીને પારસી લેખકોનાં આવી આકર્ષક સજાવટવાળાં અનેક પુસ્તકો મેં જોયાં છે. કોઈક પ્રસંગે પરિષદ તેનું પ્રકર્શન ભરવા જેવું છે. ડૉ. રસીલાબહેન કડીઆને વિદ્યાપીઠના કોંપીયારીટ વિભાગમાં 'શીશીન મહમ' પુસ્તક ન મળ્યું તેનું કારણ એ હોઈ શકે કે એમણે એ આત્મકથાવિભાગમાં શોધ્યું હોય અથવા ભૂલથી એ ત્યાં મુકાયું હોય. આ પુસ્તકની બાબતમાં એવું નથી થયું, નહિ તો ગ્રંથનામને લઈને પણ વર્ગિકરણ વેરમાર્ગે દોરાયું હોવાનો દંષ્ટાન્તો નોંધાયેલાં છે, જેમકે જ્યોતીન્ન દવેનું 'રેનીની રોટલી' પાકશાસ્ત્રનાં પુસ્તકો સાથે, બક્ષીનું 'પેરેલિસિસ' આરોગ્યને લગતાં પુસ્તકો સાથે, મારું 'નંદશંકરથી ઉમાશંકર' માસી જ કાલેજના ગ્રંથાલયમાં વિવેચનને બદલે જીવનચરિત્ર વિભાગમાં વર્ગીકૃત થયેલું છે !

પાશ્ચાત્ય સાહ્યતાથી અત્યધિક પ્રભાવિત પારસી સમાજની સ્ત્રીઓ વિવેક વિનાની દેખાદેખીમાથા છૂટે, ઈષ્ટ કર્તવ્યો યોગ્ય રીતે બજાવે એવો બોધ આપવાના હેતુથી એ સમાજના લેખક પોતાના સમાજની જ એક યુવતીના અનુભવોની માળા અહીં રજૂ કરી છે. સ્વાનુભવનો આભાસ રચીને એ બોધ આપ્યો હોય તો તેનો પ્રભાવ વિશેષ પર એવા બચાવથી તેમણે એને માટે આત્મકથનરીતિ પસંદ કરી છે, એવું સૂચન અહીં આગળ ટાંકેલાં અવતરણોમાં જોઈ શકાશે. એમનો એ બચાવ સાચો નીવડ્યો હોવાનું ડૉ. મધુસૂદન પારેખે નોંધવું છે.

આત્મકથનરીતિની વિશેષતા – મર્યાદા અંગેની લેખકની સાભાનતાનાં સૂચનો કૃતિમાંથી મળ્યા કરે છે. આલેખનમાં અતિશયોક્તિની દહેશત ઊભી થતાં એમણે શીશીનને મુખે કહેવડાવવું પડ્યું છે :

‘વાંચનાર, તું એમ ધારશે કે માસી નિશાળની કેળવણીનું ઉપદું રંગીલું ચીત્ર માત્ર આપવડાઈને ખાતર મેં લખ્યું છે તો તેમાં જે રૂર કરીને ભુલશે.’

(પૃ. ૫)

જરૂરી વિગતો ટાળવા માટે પણ તેમણે આવી યુક્તિઓ પ્રયોજી છે :

‘વાંચનાર પૂછશે કે તેમાં શું લખેલું હતું ? હું ચાહું છું કે અને તે સાથળી ચિહ્નીઓ એમની એમ સીલસીલાબંધ રજૂ કરું; પણ મારા ભર્ષાંરની તેમજ મુરબીને તોલના સસરાની તેવી મરજી નહીં હોવાથી હું તેમ કરી શકતી નથી.’

(પૃ. ૧૫)

પોતાની ઓરહાજરીમાં સાસરામાં પોતાના વિશે થયેલી નુકસેથીની સાંભળવા મળેલા હેવાલ તરીકે શીશીન રજૂ કરે છે. જોકે, અનવધાનનું એકાદ દંષ્ટાન્ત પણ મળે છે ખરું : શીશીનના સસરાઓ પોતાના પર આવેલી નમામી ચિહ્નીઓ બનેલીને મોકલી આપ્યાથી ત્યાં શું શું બન્યું તે પણ શીશીન વર્ણવે ત્યારે વાચકને એવો પ્રશ્ન થાય કે તેણે એ બધું કેવી રીતે જાણ્યું ?

શીશીન દ્વારા તેનો આ આખો વૃતાન્ત કહેવાયો નથી. નોંધાયો છે. વાચકવર્ગને પોતાની સામે કલ્પીને તે વાત કરે છે, તેમ છતાં તેનું કથન સચ્ચાઈ અંગે પ્રતીતિ જન્મે એ રીતે થયું છે. કેટલાક પ્રસંગોની પસંદગી એ સચ્ચાઈને કસે એવી છે અને એની રજૂઆત સ્વાનુભવે ઘડાતી નવયુવતી તરીકે શીશીનનું પાત્ર ઊપસે એ રીતે થયેલી છે.

ગુજરાતીમાં નવલકથાનું સ્વરૂપ હજુ ઉદ્ભવમાન અવસ્થામાં હતું એ કાળે આત્મકથનરીતિના પ્રયોગનો આ પ્રયત્ન ધ્યાન ખેંચે એવો છે.

આત્મકથનરીતિમાં એક જ પાત્ર દ્વારા નિરૂપણ થયું હોય ત્યારે સામાન્ય રીતે ચિત્રની એક જ બાજુ જોવા મળતી હોય છે. અહીં જે લે કૃતિઓની ચર્ચા કરી તે લે મળીને પારસી સ્ત્રીસમાજની લે બાજુઓનો બચાવ આપે છે. આમાંની પહેલી કૃતિ ચિનપારસી અને બીજી પારસી લેખક દ્વારા લખાયેલી છે એ હકીકતમાં પણ આ ચિન્ન દર્શિષ્ટિદર્શન મૂળ રહેલું હોય. ડૉ.સ. ૧૮૯૧માં પ્રાપ્ત થતી વનમાલી લાલાભાઈ મોદીકૃત 'કરમચંદની કંઠણાઈ' અથવા અનાચારની આપદા' એક આત્મકથનરૂપ વાર્તા છે. પરરની પર કુંદરિ કરનાર વ્યક્તિની કેવી દુર્દશા થાય છે તેનો હેવાલ જો એવી વ્યક્તિને મુખે જ અપાય તો વધુ અસરકારક નીવડે એવી લેખકની માન્યતા જણાય છે. ઉપરાંત, લાલાભાઈની પોતાના અપકૃત્ય માટેની પશ્ચાત્તાપની લાગણી – જે વાર્તાનો મુખ્ય વર્ણનવિષય છે – તેમના મુખેથી વ્યક્ત કરવામાં પણ ઔચિત્ય છે. આત્મકથનરીતિથી લખાયેલી વાર્તાને વાસ્તવનો પુટ મળે છે એવો બચાવ હોવાથી કદાચ લેખકને પ્રસ્તાવનામાં આવી ખુલાસો કરવાની જરૂર પડી છે :

‘આ “આત્મકથનરૂપ વાર્તા” કાંઈ તેના પ્રગટકર્તાનું વૃતાંત નથી... રચના કપોલકલ્પિત છે, પણ કથાનક તો મનુષ્યના મૂર્ખત્વનું પ્રત્યક્ષ મળી આવેલું ઉદાહરણ છે.’

રસતમજી હોરમસજી મીસતરીએ લખેલી 'શરમાલ કુંવર' નામની એક હાસ્યસૈદ્ધિક કૃતિ પણ મળે છે. જોકે, આત્મકથનરીતિની કોઈ વિશિષ્ટતા તેમાં જોવા મળતી નથી. લેખકે જ વર્ણવ્યા હોય એ રીતે તેમાં નાવકની શરમાળ પ્રકૃતિના સમૂહ પ્રસંગો વર્ણવાયા છે.

ડૉ.સ. ૧૮૦૦માં પ્રકાશિત રમણભાઈ નીલકંઠકૃત 'ભદ્રભદ્ર' એ મહાપુરુષનું જીવનચરિત્ર છે અને 'તેમના શિષ્ય અને ભક્ત વિ. અખ્યારામ વિ. કેવળરામ આવટકે મોકકીઆ'ની આત્મકથા છે કારણ કે કથા 'સનાતન આર્યધર્મના સંદોહિત યશ:પૂર્ણ વિજય' માટેના ભદ્રભદ્રના પ્રયત્નોમાં અંતેવાસી તરીકે તેઓ સતત તેમની સાથે રહ્યા છે. એ પ્રયત્નોનું બધાન તેમના મુખે આપવામાં આવ્યું છે, એટલું જ નહિ, લેખક તરીકે તેમનું નામ આપવામાં આવ્યું છે. (અહીં 'શીશીન મહમ'નું સ્મરણ થશે). સનાતનીઓની ણિચરિયુસ્તતાનું અતિરંજિત આલેખન પ્રમાણભૂત ભાસે એવા આશયથી તેમજ સનાતનીઓના અનુયાયીના મુખે જ તેમનો ઉપહાસ કરાવીને તેમાં વેધકતા લાવવાની યુક્તિરૂપે રમણભાઈએ લેખક તરીકે પણ અખ્યારામનું નામ આપ્યું જણાય છે; ચીહ્ન પોતાના તરફથી કથન કરવા જતાં પોતે જે વર્ગ પર કટાક્ષના પ્રહાર કરવા માગતા હતા તેનો સીધો રોષ વહોરી લેવો પરે અને કડુતા પણ પ્રવશે એમ હતું; એવો ભય આની પાછળ કલ્પવો સંયુક્તિક નથી. કારણ કે સંરક્ષકો સામેનો રમણભાઈનો મોરચો ખુલ્લો હતો અને 'ભદ્રભદ્ર'ના લખનાર રમણભાઈ છે તે પણ ગુપ્ત બાબત નહોતી.

કથકપાત્ર તરીકે સાચવવી જોઈતી મર્યાદા અખ્યારામે (અને એને નિમિત્તે લેખકે) હમણાં સારાવી છે અને ભદ્રભદ્રના પાત્રને જ ઊપસવા દીધું છે. ભદ્રભદ્રના વિવાહો, મુલાકાતો, અનુભવોને અખ્યારામ સંકલિત કરી આપે છે અને ભદ્રભદ્રને જ પ્રત્યક્ષ રાખી કહીએ જોડવાની જરૂરિયાત પૂરતી ક્રમગોશી બજાવે છે; આમ છતાં તે કોણે વૃતાંતનિવેદક નથી, શુદ્ધ સનાતનીનો શિષ્ય હોવા છતાં તેના નિવેદન પડછેથી તેમને વિશેના તેના વ્યાંગ્યુક્ત પ્રતિભાવો પણ સ્ફુટી આવે છે અને ત્યાં લેખકની સાથે તેનું એકત્વ સિદ્ધ થાય છે. વંદાવધ પ્રકરણનો ન્યાય તોળવા માટે મળેલી નાતમાં તેની હાજરી નથી, છતાં તેનું વૃતાંત તેની પાસેથી મળે છે, નિરૂપણની આ

વિસંગતિ જણાઈ આવે છે. પણ આ કાળની ગુજરાતી નવલકથામાં આત્મકથનશીતિનો કુશળતાપૂર્વક સળંગ પ્રયોગ માત્ર ‘સ્વદત્ત’માં થયેલો છે તે નોંધપાત્ર હકીકત છે.

જેહંગીર બે. મરઝબાનકૃત ‘માંકી ચવીની’ની પ્રસ્તાવના લેખકના પુત્ર ફીરોઝશાહ હાખી છે. કૃતિમાં પ્રયોજાયેલી આત્મકથનશીતિને તેઓ દોષરૂપ લેખ છે. તેમણે દર્શાવેલી મુશ્કેલી જોવા જેવી છે અને સૂચવેલી તેનો ઉકેલ ‘શીશીન મરઝમ’ની યાદ અપાવે એવો છે :

‘આ વાર્તા પહેલાં સર્વનામ યાને “ફરસ્ટ પરસન”માં લખાયેલી છે. અરહેશર કોટવાલ જાણે પોતે એ કથા લખતો હોય અને પુસ્તક પોતાનું દાસ્તાને રજુ કરતો હોય તેમ વાંચનાર તે વાંચી જાય છે. પણ તે છતાં વાંચનાર આખો વખત જાણે છે કે ખરા લખનાર તો એ જ અરહેશર કોટવાલના પીતા સમાન બુઝોર્ગે સિ. જેહંગીર મરઝબાન પુસ્તક પોતે છે. આ ધણું “રીઆલીસ્ટીક” યાને કુદરતી સચ્ચાઈને અનુસરતું તો મને લાગતું નથી, અને વાર્તાની મજાહમાં જાણે કંઈ ખલલ થતી હોય એમ લાગે છે. મી. જેહંગીરજીએ આ વાર્તા પહેલાં પોતાનું નામ છુપાવીને લખી હોત અને ઉપર પહેલાં “લખનાર અરહેશર કોટવાલ” કરીને જ આડવી માર્યું હોત તો તે જુદી વાત હતી. તેમ નહીં તો બીજી યુક્તિ એ થઈ શકતે કે અહીં કોટવાલ પોતાના ખેરખાહ વડીલ માંત્ર મી. જેહંગીર મરઝબાન આગળ આવીને પોતાની કહાણી કહી જાય છે અને પછી તેની પરવાનગીથી તેના શબ્દોમાં મી. જેહંગીરજી આ દાસ્તાને લખી કહાડી વાંચનાર સમક્ષ મેલતી પુલાસો કરે છે કે “અહીંએ મને આ અને આ પ્રમાણે બધી વાત કીધી તે મેં લખી કહાડી છે.” કોઈથી પ્રકારે આ કથાની ભેદગી “ઓથરશીપ”નો ગોટાળો દુર થતો તો એની કીમત વધતે એમ હું નીશ્ચય માનું છું’ (પૃ. ૪-૫)

લેખનની પ્રમાણભૂતતાનો આભાસ ગિભો કરવાનો જે એક હેતુ આ શીતિના પ્રયોગ પાછળ રહેલો છે તેને સમજાવવા પ્રસ્તાવનાલેખકને આ મુશ્કેલી પડી છે તે સ્પષ્ટ છે. એનો એમણે સૂચવેલો ઉકેલ સાહિત્યિક નહિ એટલો સ્થૂળ અને વ્યવહારુ છે, જેની કથાકારને જરૂર જણાઈ નથી. આ ફરક લેખક અને બિનલેખકની સૂઝામજ વચ્ચેનો ફરક પણ દર્શાવી આપે છે. સાથોસાથ, ‘શીશીન મરઝમ’ના દાખલામાં બન્યું છે તેમ એ વખતના લેખકો કૃતિના રચયિતા તરીકે પોતાનું નામ મૂકવાને બદલે વાર્તાના પાત્રનું નામ શા માટે મૂકતા તેનો ખુલાસો પણ આ પ્રસ્તાવનામાંથી મળી રહે છે.

‘માંકી ચવીની’ મૌલિક રચના નથી, ‘કથાનું વળુ ઉભું કરવા માટે બીજા લખનારાઓના લેખમાંથી ભારોભાર ઉછીકુ લેવું પડ્યું છે’, એમ કૃતિને અંતે લેખકે જણાવ્યું છે, પરંતુ કઈ કઈ કૃતિમાંથી ઉછીનું લીધું છે તેનો નિર્દેશ કર્યો નથી, પરિણામે આત્મકથનશીતિનો પ્રયોગ તેમણે પોતાની જરૂરિયાતથી પ્રેરાઈને કર્યો છે કે કથામાળખું રચવા માટે જે કૃતિઓનો તેમણે આધાર લીધેલો છે તે કૃતિઓ એ શીતિમાં લખાયેલી હોવાને લીધે કર્યો છે તે કહી શકાતું નથી.

કથા છે મિલિસા માણક મેહેતા – માંકી ચવીની – ની, પરંતુ કહેવાઈ છે અરહેશર કોટવાલના મુખે. આનું કારણ એ છે કે કથાની સામગ્રી હારવાની છે અને તેનું નિખિત છે ચવીની અર્થાત્ અળવીતરી માંકીનાં પરાક્રમે. માંકીનાં કરતુલોનાં પરિણામો અન્ય પાત્રોના સંકલ્પમાં વર્ણવવાં પણ જરૂરી થઈ પડે છે; તે માટે માંકીની ગોરહાજરીમાં જે કઈ બને છે તેનું કથન પણ કરવું પડે તેમ છે. લેખકે અરહેશરના પાત્ર દ્વારા આ કાર્ય બરોબર સાધ્યું છે. વસ્તુસૂકલનાની

અમુક કડીઓ પણ તે જોડી આપે છે, ઉપરાંત, તેનું અને બચાનું રસપ્રદ કથાનક પણ કૃતિનો ઘટક છે. એને લગતા અનુભવોનું તેના સ્વમુખે થતું કથન તેના ચાહકોને ઉપસાધવામાં કમપાયાબ નીવડે છે.

કથાનો આરંભ આ શબ્દોમાં થયો છે :

‘આ વાત શીરૂ થાય છે ત્યારે અમે દેવલાલી ગ્રાંડ હોટેલના નામાંકીત જામખાનામાં બેઠેલાં છઈએ.’ (પૃ. ૨)

આ પરથી એમ સમજાય છે કે અહીં ભૂતકાળ ઉખેળાતો નથી, વર્તમાનકાળમાં જે કંઈ બની રહ્યું છે તે જ વર્ણવાતું રહે છે. આ પદ્ધતિ છેક સુધી જળવાઈ છે. આ પ્રયોગની ખાસ નોંધ લેવાવી જોઈએ. કથક અરહેશર છે, પરંતુ વચ્ચે વચ્ચે અન્ય પાત્રોનો સ્વર પણ સાંભળી શકાય છે. એ શીતે પ્રસંગોના સાક્ષી બનતાં પાત્રોના પ્રતિભાવો જાણવા મળે છે. અરહેશર વાચકની હાજરીથી વાકેફ છે, પોતે તેની સાથે આત્મીય ભાવ અનુભવે છે, તેને વિશ્વાસમાં લેવાનો પ્રયત્ન પણ કરે છે. વચ્ચેવચ્ચે તેને સંબોધે પણ છે. રમૂજ ઉત્પન્ન કરવાના હેતુથી પણ આવી એક યુક્તિ યોજાઈ છે. હળવાશ લાવવા પચીસમા પ્રકરણમાં પોતે પ્રગટ જઈને લેખક અપ્રસ્તુત અંગત વાત કરી લેતો છે :

‘હું માલા આપદામાં પડ્યો છું. હું એટલે અહીં નહીં પણ આ કીસ્સાનો લખનાર. વાંચક મંડળ, માત્ર મંડળ, બેંકચાંડ મંડળ. “હાથ ધરી ધરીને પુછે છે કે, હં કહેતોની, માંકી કોણ છે...” પણ હવે આપણે અહીંયાનો રૂકમનોટલો આગળ ચલાવ્યો.’ (પૃ. ૧૬૭)

લેખકનો આશય કૌતુક જગાવીને વાતારસ જમાવવાનો હશે. એમ કરવામાં એ સમયે કલાની પંચાતમાં પડવાનું બનતું નહિ.

વાર્તારસ જળવાઈ રહે તેની તકેદારી લેખકે સતત રાખી છે. વાર્તા એકની એક પરિસ્થિતિમાં આગળ વધે છે. માંકીનાં તોફાનો જ માટે ભાગે વર્ણનવિષય છે, એટલે પ્રસંગનિરૂપણ સ્થૂળ છે પરંતુ એ તોફાનોનું પ્રેરકબળ બહેન નાજાના કરુણ મૃત્યુની વ્થા છે, એમ નિર્દેશીને લેખકે એક નવું પરિમાણ ગિભું કરી આપ્યું છે. કથક અરહેશર હોવા છતાં એ ઘટના માંકીના મુખે અરહેશર સમક્ષ કહેવાઈ છે તેમાં ઔચિત્ય છે.

બે સ્વજનો વચ્ચે અંગત વાત ચાલી રહી હોય ત્યારે અરહેશરની ઉપસ્થિતિ પ્રતીતિના પ્રશ્નો ગિભા કરે એનો ખયાલ પણ લેખકે રાખ્યો છે અને તદનુસાર નિરૂપણ કર્યું છે. કેટલીક ધીંગાતો આપવાનું ટાળવા માટે પણ આવી યુક્તિ અજમાવાઈ છે.

‘માંકી ચવીની’ ઈ.સ. ૧૯૧૬ માં પ્રગટ થયેલી. કૃતિને અંતે લેખકે જેમના પ્રત્યે અહોભાવ વ્યક્ત કર્યો છે તે અંબોજ લેખક ચાર્લ્સ રિકન્સની આત્મકથનશીતિમાં લખાયેલી વિખ્યાત નવલકથા ‘વેલિડ કોપરફિસ’ તો છેક ઈ.સ. ૧૯૫૦માં પ્રગટ થઈ હતી. અને વીસમી સદીના પ્રથમ ચરણમાં તો ત્યાં માનવીના મનનો તાગ લેવા મથતી આધુનિક નવલકથાનો આરંભ થઈ ચૂક્યો હતો. ઓરિયલ વેઈલ્ટને કહ્યું છે કે ‘આર્ડન નોવલ બિગિન્સ વ્હન ઈ ઓર્કેશન ઇંઝ ટ્રાન્સફર્ડ ફ્રેમ ધ સ્ટ્રીટ ટુ ધ સોલ’; લેખકની દરમિયાનગીરી વિના વાચકને પાત્રનો સીધો સાક્ષાત્કાર થાય એ તેની આવશ્યકતા હતી. આત્મકથનાત્મક શીતિ એ માટે ઉપકારક નીવડે એમ હતી. રનમશાહ ફરામજા અચારીઆની ‘છ-તે વરે રંડાપો’ (૧૯૩૩) પાત્રોનાં મનોજાત તરફ

નજર કરે છે. નિરૂપણ પ્રથમ પુરુષના પ્રયોગની રીતિએ થયેલું છે, પરંતુ વાત નાયક કે નાયિકાના મુખે નહિ, નાયિકાની ‘કર્માનિયન’ સિદ્ધાંત ડેરીના મુખે કરેલાઈ છે. એનું કારણ એ છે કે લેખકનું લક્ષ્ય નાયક અને નાયિકા, બન્નેની પરિસ્થિતિજન્ય વ્યથા નિરૂપવા ઉપર છે. એ બન્ને તો પરસ્પર વિમુખ થયેલા છે, આથી એ બન્નેના સંપર્કમાં હોય એવું નીજું પાત્ર ઊભું કર્યા વિના ચાલે એમ નહોતું. ગોરસમજને લીધે રોળાઈ જતું દામ્પત્ય, એ આ કથાનો વિષય છે. નાયક રૂસલતમનો પરસ્પરી સાથેનો વ્યવહાર તો ભદ્ર છે, તો આમ કેમ ? કુતૂહલપેરેડક આ પરિસ્થિતિના આલેખન માટે પણ કેટીનું પાત્ર જરૂરી છે. અલબત્ત, નિરૂપણ તો સાપાટી પર જ રહી જવા પામ્યું છે. નાજાં અને રૂસલતમની વેકના પણ સ્પૂળ પ્રસંગો દ્વારા દર્શાવી શકાય તેટલી જ દર્શાવાઈ છે. એમની વચ્ચેની ગોરસમજના મૂળમાં રહેલી ભૂતકાળની બિના પણ સાંભળેલા વૃત્તાંતના હેવાલરૂપે કેટીના મુખે કરેલાઈ જાય છે, ત્યાં લેખકને આ રીતિ પ્રયોજવી ફાવી નથી તેનો ખયાલ આવી જાય છે. પોતાની ગોરહાજરી દરમિયાન બનેલો પ્રસંગ વર્ણવતાં કેટીને ક્રોધમાં ‘અદીએ મને પાછળથી બંધું વીગતથી કર્યું તેમ; એવો ખુલાસો કરવો પડે છે. આ ખુલાસો ખરેખર તો લેખકનો છે અને તે આ કથનરીતિ પરત્વેની એમની મૂંઝવણ સૂચવે છે.

‘હું બંડખોર કેમ બની ?’ (૧૯૩૩)માં ‘લેખિકાના બે બોલ’રૂપે લક્ષ્મીબહેન ગો. ડોશ્યાણીએ કહ્યું છે :

“... એક ચાલિચ્ચથીલ મહત્ત્વાકાંક્ષી વિધવા બહેનની આ આત્મકથા છે. એમના અનભવો અનેક ‘અભળાઓને’ માર્ગદર્શન થશે.”

‘આત્મકથા’ શબ્દ સંજ્ઞાવિશેષ તરીકે નહિ, પરંતુ આત્મકથનરીતિમાં લખાયેલી કોઈ પણ પ્રકારની કૃતિ માટે આ લેખકો પ્રયોજે છે, એમ આ પરથી સમજાય છે અને એમ પણ સમજાય છે કે એનો હેતુ પ્રભાવ ઉપસાવવાનો છે. કથાનાયિકા મેનાઓ ચોક વર્ષની વયથી એનો આરંભ કર્યો છે અને ‘હાલ હું કન્યા ગુરૂકુળમાં માનવંત અધિકાર ધરાવું છું’, એવા કથનથી અંત આણ્યો છે તે પણ આ સંદર્ભમાં સૂચક નિદર્શન છે. આવું જ એક વધુ દેખાતું આ જ વરસે પ્રગટ થયેલી અને ઈ.સ. ૧૯૪૦ પુનમુદ્રિત થયેલી નટવરલાલ વીમાવાળા દ્વિખિત ‘લીલીની આત્મકથા’ છે. એ ‘બહેનોનાં જીવતાં જાગતાં દેખાંતો પરથી લખાવીને’ સાવકા સંબંધીને લીધે રચીને વેકવાં પડતાં વીતકોની વાર્તા છે. તે ‘જીવતી જગતી’ લાગે એવા હેતુથી જ આત્મકથનરીતિમાં લખાઈ છે.

સનતકુમાર વીણકૃત ‘એમ તો એમ’ (૧૯૩૪) સ્વાભાવિકતાનો આભાસ ઉત્પન્ન કરવા માટે હાસ્ય નિષ્પન્ન કરવાના ઉદ્દેશથી પસંદ કરેલા અતિશયોક્ત પ્રસંગોને આત્મકથનરીતિમાં વર્ણવે છે. તેનો નાયક શંકરલાલ અકસ્માતનો ભોગ બનીને બે વાર મૂરછાં પામે છે. તેની એ અવસ્થા દરમિયાન બનેલા પ્રસંગો વર્ણવવા માટે લેખકે વચ્ચે આવવું પડ્યું છે અને લેખકની એ મઠક માટે કૃતિને અંતે શંકરલાલ તેનો આભાર માને છે :

‘છેલ્લે, મારે એક જણનો ઉપકાર માનવો ઘટે છે. મને થયેલા અકસ્માતોને પરીણાસે કેટલીક ઘટનાઓની મને જાણ નહોતી, તે ઘટનાઓને સારા સ્વરૂપમાં લખી દેવા માટે અને એવી રીતે મારા લ્યાનમાં સ્થળે સ્થળે પૂર્તિ કરવા માટે મારા મિત્ર શ્રી સનતકુમાર વીણનો હું જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો ઓછો છે.’

(પૃ. ૧૮૮)

જોકે, આ પણ હાસ્ય ઉપજાવવાની કે વાસ્તવ અંગે ભ્રાન્તિ ઊભી કરવાની એક વિલક્ષણ પણ સ્પૂળ રીત છે.

‘અમે બધાં’ (ઈ.સ. ૧૯૩૫) ધનસુખલાલ મહેતા અને જયોતીન્દ્ર દવેનું સહસર્જન છે એટલે એમાં આત્મકથનરીતિ એકવચન નહિ પરંતુ બહુવચનમાં પ્રયોજાઈ છે. એ વ્યક્તિની નહિ પરંતુ સમાજની કથા છે એ પણ એ માટેનું એક કારણ છે અને એ રીતે પણ એ જુદી પડે છે.

અહીં સુધી આવતાં, આમ જોઈએ તો, ગુજરાતી નવલકથાએ સારો એવો વિકાસ સાધી લીધો હતો, છતાં આત્મકથનરીતિની શક્યતાઓ વિશે આ લેખકોએ ઝીણવટથી વિચાર્યું નથી. એ અંગે એમની મૂંઝવણ પણ છેક સુધી એકસરખી જ રહી છે અને વૃત્તિ એનો દેખાતો લાભ લેવાની.. ‘સદ્ભદ્ર’ અને ‘અમે બધાં’ અપવાદ. પ્રતિભાની જ ખામી. કથાલેખનનો એમનો હેતુ પણ મયાદિત એ પણ ખરું. મનોરંજનનું તત્ત્વ આજે પણ અમુક હદે આકર્ષે. એમની અપેક્ષા પણ એથી વધારે ક્યાં હતી ?

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લઘુજન્ય અંગે :

- ❖ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- ❖ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- ❖ 'પરબ'નું વાર્ષિક લઘુજન્ય રૂ. ૧૫૦ છે.
- ❖ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લઘુજન્ય રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- ❖ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લઘુજન્યનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- ❖ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- ❖ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાર્સન્ટ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- ❖ 'પરબ' લઘુજન્ય તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓફરે અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવાની.

લેખકોને :

- ❖ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- ❖ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફક્તપ્રપ અથવા ૫૫ આઇઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ રૂ વાલરખીઓમાં ફૂટિ મોકલવાની નહીં. પ્રસેક ફૂટિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ ફૂટિઓ મોકલવા વિનંતી.
- ❖ સ્વીકૃત ફૂટિની જાણ કરાશે. ટપાલનકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલવું હશે તો જ અસ્વીકૃત ફૂટિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા ફૂટિ રદ ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલવું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- ❖ પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ' ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

પ્રાચીનોએક વરસ દરમ્યાન યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ એક અમેરિકામાં પરિવર્તન લાવનાર નવમી જેટલી મહિલાઓની તસવીરો સાથે પાંચ-સાત લીટીમાં તેમની જરીક પરિચય આપવું એક પુસ્તક ૨૦૦૮માં બહાર પડ્યું છે. તેની બે લેખિકાઓ છે શારલોટ વાઇલ્સને તથા જલ્ તીએલજેન. તે પૈકી ગુજરાતી વાચકને રસ પડે તેવા સૌએક મહિલા-પરિચયો મેં પસંદ કરેલા છે. તેમાંથી કેટલાક અમેરિકાથી મોકલું છું.

— મહેન્દ્ર મેવાણી

૧૬૧૮ : પહેલવહેલાં આફ્રિકન ગુલામો(૧૭ પુરુષો, ૩ સ્ત્રીઓ)ને અમેરિકાની ધરતી પર લાવવામાં આવ્યાં. એટલાટિક મહાસાગરની આરપાર ચાલેલા ગુલામોના આ રાક્ષસી વ્યાપારનો અંત આવ્યો ત્યાં સુધીમાં અંકાજે પાંચ લાખ માનવીઓની આ રીતે આફ્રિકાથી અમેરિકા “નિકાસ” કરવામાં આવેલી, તેમાંથી ૩૦ ટકા સ્ત્રીઓ હતી.

૧૬૨૦ : એડમોથી વધારે પુરુષો-સ્ત્રી-બાળકોનો એક “જત્રાળુ” સમૂહ ઇંગ્લેન્ડથી ‘વેક્સાવર’ નામના જહાજમાં બેસીને એટલાટિક પારની દુનિયામાં ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્યની ખોજમાં નીકળે છે. અમેરિકાની ધરતી પર ઊતરીને એ લોકો પોતાની પહેલી વસાહત ઊભી કરે છે પાછળથી મેસેચુસેટ્સ નામે ઓળખાનારા રાજ્યમાં.

૧૬૨૨ : પૈરી નામની એક ગુલામ નામી અમેરિકામાં આવે છે. પાછળથી મુકન કરાયેલાં પહેલવહેલાં ગુલામો પૈકીની એક તે બને છે.

૧૬૫૦ : એન બેરટ્રીટ પહેલવહેલાં અમેરિકન કવયિત્રી તરીકે જાણીતાં બને છે. પાછળથી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ તરીકે ઓળખાનારા મુલકમાં કોઈ પુસ્તક પ્રગટ કરનારાં એ પહેલવહેલાં મહિલા.

૧૬૫૫ : અમેરિકાની નવી દુનિયામાંની ઘણીબધી હબસી સ્ત્રીઓ જ્યારે ગુલામ હતી, તે જમાનામાં ઓલિગોલેથ કી નામની ગુલામ પોતાની મુક્તિ માટે અઠાલતમાં ઘા નાખે છે અને તેને એ મળે છે.

૧૬૬૦ : ક્વેકર નામના ખ્રિસ્તીઓના એક પંથની અનુયાયી મેરી ડાયરને તેની ધાર્મિક માતૃતાઓને કારણે કેદની સજા થાય છે અને મેસેચુસેટ્સની વસાહતમાંથી તેને દેશનિકાલ કરવામાં આવે છે. પછી ક્વેકરોને દેશનિકાલ કરતા મેસેચુસેટ્સમાં ક્રીનનનો ભંગ કરવા બદલ તેને કોસીઓ ચડાવવામાં આવે છે. અમેરિકાના આખા ઇતિહાસમાં પોતાની ધાર્મિક માતૃતાને કારણે મોતની સજા ભોગવનાર એકમાત્ર મહિલા આ છે.

૧૭૩૩ : અમેરિકામાં લાવવામાં આવેલાં ગુલામો પૈકી ત્રીજા ભાગની સ્ત્રીઓ છે. ગુલામીમાંથી મુક્તિ મેળવનાર કવયિત્રી ફીલીસ વ્હીટલી એ બહેનોની યાતનાઓ વિશે કાવ્યો લખે છે તેનો સંગ્રહ બહાર પડે છે. પોતાનું પુસ્તક પ્રગટ કરનાર એ પહેલવહેલી આફ્રિકન – અમેરિકન મહિલા.

૧૭૭૬ : યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ સ્વતંત્રતા મેળવી પછી તેના બંધારણ વિશે જે નેતાઓ ચર્ચા વિચારણા

કરતા હતા તેમાંના એક હતા જોન ઓડમ્સ, જે પછી ૧૭૮૭માં રાષ્ટ્રપતિ બનેલા. તેના પત્ની એલીઝેઠલ ઓડમ્સે એ નેતા પર એક પત્ર લખીને “મહિલાઓને ભૂલશો નહિ”ની સલાહ આપેલી અને સ્ત્રીઓના હકનો ખ્યાલ રાખવાનું કહેલું. એલીઝેઠલ બહેને લખેલું કે, “નવા કાયદાઓમાં તમે તમારા વડવાઓના કરતાં વધુ ઉદાર બનો, એવું હું ઇચ્છું છું. પરિઓના હાથમાં એટલી બધી અમર્થાદિત સતતા મૂકશો નહિ. યાદ રાખજો કે પોતાનું ચાહે તો તો તમામ પુરુષો જલમગાર જ બને. મહિલાઓ તરફ વિશેષ ધ્યાન આપવામાં નહિ આવે, તો બળવો કરવાનો અમારો નિર્ધાર છે, અને જેના ઘડતરમાં અમારો કોઈ અવાજ કે પ્રતિનિધિત્વ ન હોય તેવા કોઈ પણ કાયદાનું બંધન અમે સ્વીકારશું નહિ.”

૧૭૯૦ : નાટ્યલેખિકા અને અભિનેત્રી સુસાન રોસનની નવલકથા ‘શારલોટ ટેમ્પલ : એ ઠેંઠલ ઓફ ટૂથ’ ખાસ સ્ત્રીઓ માટે લખાયેલ પહેલવહેલું પુસ્તક બને છે અને તેનો જંગી ફેલાવો થાય છે.

૧૭૯૬ : એમેલીઆ સીમન્સે લખેલું રસોઈ વિશેનું પહેલવહેલું અમેરિકન પુસ્તક બહાર પડે છે.

૧૮૦૦ : તે કાળે જગતભરમાં નોંધાયેલું ઊંચામાં ઊંચું જન્મપ્રમાણ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સનું હતું – દરેક સ્ત્રી દીઠ સાત બાળકોનું.

૧૮૦૫ : ઉત્તર અમેરિકાના પૂર્વ-પશ્ચિમ વિસ્તારોને સાંકળનારા જલમાર્ગની શોધમાં લુઈ અને ક્લાર્ક નામના સાહસિકો નીકળેલા. બે વરસથીયે લાંબી એમની સફર દરમ્યાન સાકાગાદીઆ નામની અમેરિકન આદિવાસી સ્ત્રી ભોમિયા અને દુભાષિયાની કમગોરી બજાવવા એમની સાથે જોડાયેલી હોય છે. એ બોજન્સળીમાં પોતાના બાળક સાથેની એ બાઈની હાજરીને કારણે અન્યથા ગોરાઓ સાથે દુશ્મનાવટ રાખનારા આદિવાસીઓ તેમને રંજાડતા નથી. પાછળથી, અમેરિકનની બીજા કોઈ પણ સ્ત્રીના કરતાં વધુ પહાડો, સરોવરો અને નદીઓ સાથે સાકાગાદીઆનું નામ સાંકળવામાં આવેલું.

૧૮૧૬ : તે કાળે અમેરિકામાં એક લાખ જેટલા કારખાના-કામદારો હતા. તેમાં ૨/૩ જેટલાં તો સ્ત્રી-બાળકો હતાં, જેમને પુરુષોના પ્રમાણમાં ઘણું ઓછું મહેનતાણું મળતું.

૧૮૧૯ : અમેરિકનની આથમણી બાજુએ પેસિફિક મહાસાગરમાં આવેલા હવાઈ ટાપુઓ પર એ વખતે રાજાઓનું શાસન ચાલતું. તેમાંના એકના મરણ પછી કાહુમાનુ નામની તેની રાણી ગાદી પર આવે છે. સ્ત્રીઓ પરનાં અનેક બંધનો તોડવા માટે પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ તે કરે છે. તમામ વસ્તી માટે નિશાળો શરૂ કરવાનું કરમાન તે કહે છે અને અદાલતોમાં જ્યુરીની પ્રથા દાખલ કરે છે.

૧૮૨૦ : તે કાળે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં પોણા નવ લાખ જેટલી હબસી સ્ત્રીઓ હતી, તેમાંની ૮૬ ટકા ગુલામ હતી.

૧૮૩૩ : માર્શા રાઈટ નામની મહિલા ગુલામીની વિરોધી અને મહિલા-મતાધિકારની સમર્થક છે. અમેરિકાના જે પ્રદેશોમાં ગુલામી કાયદેસર હતી ત્યાંથી ભાગી છૂટનારા ગુલામોને દેશ પાર કરાવી ઉત્તરના ગુલામી-મુક્ત મુલક કેનેડા સુધી ચોરીછુપીથી પહોંચાડનારા બહાદુર ગોરાઓ ને હબસીઓએ રચેલી ‘ભૂગર્ભ રેલવે’ નામની માનવ-સાંકળનું એક મથક આ માર્શા બહેનના ઘરમાં હતું.

૧૮૩૩ : લીડિયા ચાઇલ્ડ નામનાં લેખિકા પોતાનું પ્રથમ ગુલામી-વિરોધી પુસ્તક બહાર પાડે છે : ‘એન અપીલ ઇન ફેવર ઓફ ઘેટ ક્લાસ ઓફ અમેરિકન સ કોલ્ડ આફ્રિકન્સ’ તે કાળે લીડિયાબહેન જાણીતાં લેખિકા બની ચૂકેલાં હતાં. પણ એમનાં ગુલામી-વિરોધી પુસ્તકોને લીધે ઘણા વાચકોનો ટકો તેમણે ગુમાવ્યો. સામાજિક બહિષ્કારના ભોગ તેમને બનવું પડ્યું.

૧૮૩૪ : મેસેચુસેટ્સ પ્રદેશના સુતરાઉ મિલના કામદારોમાં મોટો ભાગ યુવાન સ્ત્રીઓનો હતો. પંદર ટકા પગારકાપના વિરોધમાં તેમણે હડતાલ પાડી. એ જમાનામાં સ્ત્રીઓ જેમાં જાતે કમાઈ શકે એવી નોકરીઓ બહુ ઓછી હતી. સુતરાઉ મિલોમાં એવી તક ઘણી બહેનોને મળતી. પણ ત્યાં એમની સલામતી નહોતી. એવા સંજોગોમાં ત્યાં હડતાલ પડી, અને તે પણ મહિલા-સંચાલિત અને મહિલા આગેવાની હેઠળ, તે એ જમાનામાં ભારે અચારજ ગણાયું.

૧૮૩૫ : વિરોધી ટોળાંઓની ગુંડગોરી છતાં, પોલીના ડેવિસ નામની મહિલાએ ન્યૂયોર્ક રાજ્યમાં ગુલામી-વિરોધી સભા ભરી.

૧૮૩૮ : ઝોજીનાના ઝીમકે નામનાં આરંભકાળનાં ગુલામી-વિરોધી અને મહિલા-આધિકાર સમર્થક બહેન પોતાનું અમીરી જીવન છોડીને ગુલામી-નાબૂદી ચળવળમાં સક્રિયપણે જોડાયાં. ગુલામીનાં અનિચો વિશે એમણે ભાષણો આપ્યાં, લેખો લખ્યા.

૧૮૩૯ : મહાન વિચારક એમરસનની અસર નીચે આવેલાં તેજસ્વી મહિલા મારિટ કુલર ‘ધ ગ્રાયલ’ નામના માસિકમાં તંત્રી બને છે. ‘વૂમન ઇન ધ નાઈનટીન્થ સેચ્યુરી’ (ઓગણીસમી સદીમાં નારી) નામનો એમનો શિષ્ટમાન્ય ગ્રંથ ૧૮૪૫માં પ્રગટ થાય છે, તે મહિલા-આધિકારોની ચળવળમાં મહત્ત્વનો ફાળો આપે છે.

૧૮૪૦ : પેસિફીક સ્ત્રીઓને મિલકતના આધિકાર આપતો કાયદો ઘડવાના પ્રયાસો અર્નેસ્ટાઈન રોઝ નામનાં સુધારક મહિલા આરંભે છે. નારી-આધિકારો માટે બે દાયકાથી વધુ સમય સુધી એ અણથકપણે જેહાડ ચલાવે છે.

❖

❖

વિજ્ઞાતમાં અને ભારતમાં બહેનોના હક માટે જેમણે જેમણે જહેમત ઉઠાવી છે તેમને વિશેની આવી ટૂંકી માહિતી સંકલિત થઈ ન હોય તો કોઈએ કરવા જેવી. દરમ્યાન, ઉપરના લખાણ પરથી ખ્યાલ કરીએ કે અન્યાયનો ભોગ બનેલાઓના હક માટેની લડત કેટલાબધા લાંબા કાળ સુધી અવિરતપણે ચલાવવા પડે છે.

— મ. મે.ગ

Beyond the Beaten Track : Offbeat Poems from Gujarat
સંપાદક અને અનુવાદક : પ્રદીપ ખાંડવાળા, પ્રકાશક : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ચોપલ સાર્લઝ, પુ. ૩૦૨, ઈ. ૩. ૩૮૫૫

ગુજરાતીઓ તો વિશ્વભરમાં પહોંચી ગયા છે, પણ ગુજરાતી ભાષા એટલે કે ગુજરાતી સાહિત્ય પહોંચતું નથી. વિશ્વની કડીભાષા ગણાતી અંગ્રેજીમાં આપણા સાહિત્યને ઉતારવાના પ્રયત્નો ઘણા ઓછા થયા છે. રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરે બંગાળીના મહાન કવિ હોય પણ 'ગીતાંજલિ' અંગ્રેજીમાં અનૂદિત ન થઈ હોત તો કદાચ એમને નોબલ પ્રાઇઝ ન મળતું હોત. ગુજરાતી ભાષાના સાહિત્યકારને આતું પ્રાઇઝ મળે ન મળે, પણ એ માટેની ભૂમિકા તો ત્યારે જ રચાય જ્યારે અંગ્રેજી ભાષામાં ગુજરાતી સાહિત્યના અનુવાદ થાય અને એ અંગ્રેજી પણ એવી હોય કે અંગ્રેજીભાષીઓને પણ સ્વીકાર્ય હોય.

એવા અંગ્રેજી અનુવાદના હવે પ્રયત્નો થવા લાગ્યા છે, તેમાં તાજેતરમાં ગુજરાતી કાવ્યોનો એક સંચય કોઈ વિદેશી પ્રકાશનને ટક્કર માટે એટલા સુઘડ સુરમ્ય રૂપમાં પ્રગટ થયો છે, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી. એ સંપ્રાહનું નામ છે : Beyond the Beaten Track – Offbeat Poems from Gujarat. નિરંજન ભગતે તળપદી ગુજરાતીમાં કર્યું – ચીલાચારતરુ ગુજરાતી કવિતા, અંગ્રેજીમાં.

આ સંચયમાં નરસિંહ, મીરાં, દયારામ, દલપતરામ સાથે છેક ગઈ કાલે લખાયેલી ગુજરાતી કવિતામાંથી પસંદગી કરવામાં આવી છે. કહો કે ગુજરાતી કવિતાનાં પાંચસો વર્ષ. કાવ્યોની પસંદગી કરનાર અને એનો અંગ્રેજી અનુવાદ કરનાર છે – પ્રદીપ ખાંડવાળા. એક વખત અમદાવાદની પ્રસિદ્ધ પ્રબલ્ધન સંસ્થા આઈઆઈએમના અધ્યાપક અને પછી ડિરેક્ટર. મનેજનેટનાં એમણે લખેલાં પુસ્તકો ચીન સમૈત આખા વિશ્વની મનેજનેટની સંસ્થાઓમાં ભણાવાય છે. પરંતુ પ્રદીપ ખાંડવાળા સ્વયં એક કવિ છે અને અંગ્રેજીમાં એમના ય કાવ્યસંગ્રહો પ્રગટ થયા છે. પરંતુ એમની માતૃભાષા ગુજરાતી પ્રત્યેની એમની પ્રીતિ અને પરિચય આજબન છે. ક. મા. મુનશી કુદુંબ સાથે સંબંધ ધરાવનાર પ્રદીપ ખાંડવાળાએ ગુજરાતીમાં રિહ્કનાં કાવ્યો ઉતાર્યાં છે, એમણે મધ્યકાલીન વીરશૈવ કન્નાડ કવિતાઓને ગુજરાતીમાં ઉતારી છે. હવે ગુજરાતી કવિતાને અંગ્રેજીમાં ઉતારી રહ્યા છે.

મનેજનેટના આ પ્રોફેસરે અનુવાદ માટે આ ગુજરાતી કાવ્યોની પસંદગી કેવી રીતે કરી ? તેમને ગુજરાતી કવિતાનો કોઈ પ્રતિનિધિ સંચય નહોતો કરવો, પણ એવી કવિતાઓ પસંદ કરવી હતી, જે વાંચતાં ભમર ગિરકાય, 'અહો !' એવો આશ્ચર્યાભવ પ્રગટે. વળી જે અંગ્રેજી ભાષામાં ઉતરતાં ટકી શકે. આપણને એમના અધ્યવસાયથી નવાઈ લાગે, પણ એ પસંદગી માટે એમણે

લાખું છે તેમ લગભગ ૪૦૦૦ જેટલી ગુજરાતી કવિતાઓ વાંચી ! એમને તો લગભગ ૧૦૦ કાવ્યો પસંદ કરવાં હતાં. એમની પસંદગીનું મુખ્ય ધોરણ જે તે કવિતામાં રહેલું કશુંક નાલીન્ય. ભલે જાણીતી હોય, પણ ચવાવોલા વિષયની રચના ન લેવી. તાજા વિષયો, નવાં કલ્પનો, પ્રતીકો તરફ તેમની પસંદગી હતી છે. સામાન્ય રીતે અકાલ્યાત્મક લાગે એવા વિષયો જેમ કે પથ્થર, દીવાલ, વંદો, વેશ્યાગીરી, ટેલિફોન, છત્રી, એશરૂ, સુકાલી જતી નદી, કીડી, ચિલાડી, શાહમુગ, પતંગ, ગાડું, પહેરણ આદિ. આવા સામાન્ય કે તુરછ લાગતા વિષયો કવિકલ્પનાથી સર્જનાત્મક કવિતામાં પરિણમે છે. ઉપરાંત એવાં વિષયવસ્તુવાળી કવિતા જેમાં અંધિર નગરીનું ગુજ હોય, પર્વાવરણ કે આદિમતા, શોષણવિરોધ કે અસ્તિત્વાદી સમસ્યાઓ, સરુચિયલ જગતનું ચિત્રણ હોય. તેમાં ઘણી રચનાઓમાં વિચિત્ર રૂપકો, કલ્પનો કે પ્રતીકો હોય. 'ગાંધીજીની ટાલ પરનો તડકો' કે હુલ્લાડો વેળા એકાં ખાતો ઈશ્વર, 'પતંગિયાની જેમ ઊડવા ઇચ્છતો ખડક', 'હોંક બીડીને ઊભેલી દીવાલો', 'મગરની પીઠ પર ડૂબતાં નક્કરો' એવી એવી ચિત્રણા હોય.

સંપાદક પ્રદીપ ખાંડવાળાનો એક પ્રિય વિષય દ્વિચિત્રિતી – મનુષ્યમાં રહેલી સર્જક શક્તિનું સંશોધન છે. એમણે આ રીતે પોતાના વિશિષ્ટ દષ્ટિકોણથી અહીં ૧૧૫ કવિઓની ૨૦૦ જેટલી રચનાઓ પસંદ કરી છે.

એ પસંદગી પછી ગિયા અને સીધા ચઢાણ જેવું હતું એ કાવ્યોના અંગ્રેજી અનુવાદનું કામ. પહેલાં તો ગુજરાતીને બરાબર સમજવાનું કામ. ખાંડવાળાએ નોંધ્યું છે કે તેમને અંગ્રેજી જેટલી સહજ, એટલી ગુજરાતી નહીં. આ અનુવાદકને અભિનંદન તો એટલા માટે આપવા જોઈએ કે એમણે અત્યારે હયાત કવિઓને તો સામેથી નોતરીને તેમની સાથે બેસી તેમનાં કાવ્યોના અનુવાદની ચર્ચા કરી અનુવાદને અંતિમ રૂપ આપ્યું છે. અહીં પસંદ થયેલા ઘણા બધા સાંપત કવિઓ સાથે એમણે ગોઠિઓ કરી પરિષદના અનુવાદ કેન્દ્રના ઉપકમે, જેમાં ગુજેન્દ પટેલ, હસમુખ રાવળ અને લીના ત્રિવેદી જેવા ચિત્રોનો વધારે સહયોગ મળ્યો.

અંગ્રેજી અનુવાદનું આ આપું કામ એક મસમોટા પ્રોજેક્ટ જેવું અને ધીરજની કસોટી કરનાર હતું. પ્રદીપ ખાંડવાળા એમણે પાર ગિતર્યા, એમણે પસંદ કરેલાં કાવ્યોને ૨૭ વિભાગોમાં વિષયવસ્તુ પ્રમાણે વહેંચ્યાં છે, દરેક વિભાજન વિશે નોંધ લખી છે, દરેક કાવ્યનું સંક્ષેપમાં મહત્ત્વ રેખાંકિત કર્યું છે અને દરેક કવિનો સ્વવિગત પરિચય લખ્યો છે ! વળી અંગ્રેજી અનુવાદ સાથે મૂળ ગુજરાતી કવિતા, દેવનાગરી લિપિમાં આપી, જેથી ભારતના બધા લોકો એ ગુજરાતી કાવ્ય વાંચી શકે અને સામે અંગ્રેજી તો હોય જ. પ્રદીપ ખાંડવાળાને જેટલા ધન્યવાદ આપીએ એટલા ઓછા છે. એમણે ગુજરાતી કવિતાને વિશ્વને આંગણે ભારે લાગવથી રમતી મૂકી છે.

આટલા મોટા પ્રોજેક્ટને નીતિન શુક્લના સૌજન્યથી Shell and Total Venture in Indiaએ આર્થિક સહયોગ આપી સ્પોન્સર કર્યો છે ! આ પ્રકાશનનું લોકપ્રેમી કરવા ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદ દ્વારા સાહિત્ય અકાદેમી, દિલ્હીના પૂર્વસચિવ અને કવિ સચિદાનંદનને નિમંત્રિત કરવામાં આવ્યા હતા. પરિષદના ગોવર્ધન સ્મૃતિ મંદિરમાં એમના પ્રવચન સાથે સંપ્રહણ તર જેટલા કવિઓએ પોતાની મૂળ ગુજરાતી કવિતા વાંચી અને પ્રદીપ ખાંડવાળાએ અંગ્રેજી અનુવાદ. આ પ્રકાશનનો લોકપ્રેમી પ્રસંગ પણ એક ભવ્ય કાવ્યોત્સવ બની રહ્યો !

અહીં આપણે બે રચનાઓ મૂળ અને અંગ્રેજી અનુવાદ સાથે જોડીશું :

કાફલો ૧ • સદશિવ વ્યાસ

તમે જેને

કાફલો કહો છો

એ તો ખરેખર –
ભૂલ્યા પડેલા
માણસોનું ટોળું છે.

A caravan afoot

You thought

એસ ટ્રે • મંડળ રાહડે

તે ભેટ આપેલી

આ

કીમતી

એસ ટ્રેમાં

ખરતી જાઉં છું

રાખ બનીને...

In this expensive ashttray

You gifted

I am crumbling

turning

into ash...

◆ દિવ્યભાસ્કરમાં પ્રકાશિત, નવા ફેરફારો અને ઉમેરણ સાથે

સમીક્ષા/રાંધાવતીકન

‘ભાગ્યવિધાતા’: જવનકથાનિષ્ઠ નવલકથા | વિપુલ કલ્યાણી

ભાગ્યવિધાતા : લે. નવીન વિભાકર, પ્ર. ઇમેજ પબ્લિકેશન પ્રા. લિ., અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬, પ્ર. આ. જૂન ૨૦૦૭, પૃ. ૧૬૮, ડિ. રૂ. ૧૫૦ |

યુરોપભરમાં જમણેરી વિચારધારાનો પરચમ લહેરાતો થયો એ દહાડામાં સમાજવાદી લોકચાહીનો નાદ ચોમેર ગજવનાર તરીકે પોતાને જોતા, સ્વીડનના પૂર્વ વડાપ્રધાન ઓલોફ પામે એક વાર કહેલું, ‘હું જાણું છું કે થોડાક સમયગાળામાં, થયરો તથા રેગનો ફંકાઈ જવાના છે. આપણે ત્યાં સુધી તો ચોતનવંતા રહેવું જ રહ્યું.’ ૨૮ ફેબ્રુઆરી ૧૯૮૬ના એ ગોઝરા દિવસે, મારા જેવા અનેકો સારુ ભૂમિકારવરૂપ (લોક મોડેલ) સ્વપ્નસેવી આગોવાન બની રહેલા આ ઓલોફ પામની હત્યા કરવામાં આવેલી.

આવા ભૂમિકારવરૂપ, બીજા એક સ્વપ્નસેવી આગોવાનની વાત આજે અહીં માંડવી છે. એમનું નામ છે જ્યુલિયસ ક્રામ્બારાજો ન્યેરે. મશ્ચિમ ટાન્ગાનિયાના ઝાનૂકી કબીલાના વડા બુરિટો ન્યેરેના આ સોમાનો જન્મ બુરિટામા ગામે, ૧૩ ઓગિલ ૧૯૨૨ના રોજ થયો હતો. પોતાના વ્યવસાયને કારણે દેસ અને દુનિયામાં ‘મ્વાલિમુ’ (આચાર્ય) તરીકે જાણીતા બનેલા આ આગોવાન, ટાન્ગાનિયાના ‘બાબા વા ટાયફા’ (રાષ્ટ્રપિતા) તરીકે ય પંકાયા છે. ટાન્ગાનિકા ૮ ડિસેમ્બર ૧૯૬૦ના દિવસે આઝાદ બન્યું ત્યાંથી માડીને ૧૯૮૫ સુધી, ન્યેરે રાષ્ટ્રપ્રમુખને પદે રહ્યા હતા. શાસનના નેતાપદેથી રાજનામું આપ્યા બાદ, ન્યેરેએ પક્ષના આગોવાન તરીકે લોકસંપર્ક કરતાં કરતાં શોષ જવનમાં લોકઘડતરનું ઉમદા કામ કરેલું છે. લૂક્રેમિયાની જવલોણ વ્યાધિને કારણે એમનું અવસાન ૧૪ ઓક્ટોબર ૧૯૯૮ના દિવસે થયું હતું.

ગુજરાતી ડાયસ્પોરિક સાહિત્યજગતમાં લાંબી લેખણ લેખનકામ કર્યા કરતા અમેરિકાનિવાસી નવીન વિભાકરે ‘ભાગ્યવિધાતા’ નામે જવનકથાનિષ્ઠ એક નવલકથા લખી છે. આ નવલકથા વિશે સુરેશ દલાલે આમ નોંધ કરી છે :

‘નવીન વિભાકર મબલક્રિયા રચનાકાર છે. ટૂંકી વાર્તા અને નવલકથાનો જાણે કે એમની કલમમાંથી ઘોંધ પડે છે. દરેક વખતે આ લેખક કશું નવું ને નવું લઈને આવે છે. આ વખતે ટાન્ગાનિયા દેશના પ્રોસિગ્રેન્ટ જ્યુલિયસ ન્યેરેની જવનકથા લઈને આવે છે. આફ્રિકાના દેશોમાં સૌથી વધુ પ્રગતિશીલ અને માનવતાવાદી શી ધ્રમુખ હોય તો જ્યુલિયસ ન્યેરેનું નામ લેવાય. નવલકથાના માધ્યમ દ્વારા જવનકથાનું આલેખન કરવું સાહેવું નથી. પણ આવું વિકટ કામ હાથમાં લેવું એ નવીન વિભાકરની કલમની ખાસિયત છે. આ નવલકથાનો વ્યાપ મીટો છે. અને એટલું જ અતીગ છે એનું ઊંડાણ. પ્રજામાં વ્યાપેલા નાયકના જવનમાં કાયાપ્રવેશ અને માયાપ્રવેશ

કરીને સીધી સરળ ભાષામાં જીવનને આલેખવું ને આવા પડકારને ઝીલવો એ જ મોટી વાત છે. આ લેખક બને ત્યાં લગી જીવનકથાના નાયકના શરૂકાને ચુસ્તપણે અને શિસ્તપૂર્ણ વળગી રહ્યા છે જેથી ક્યાંક સત્યને કે તત્કાલીન ઈતિહાસને ઈજા ન પહોંચે. આવી નવલકથા લખવા માટે લેખકે પહેલાં તો નાયકના જીવનકવન વિશે ચિત્કાર વાંચવું જોઈએ અને ખાસ્સું સંશોધન કરવું જોઈએ. નવીન વિભાકર આ બધું કરી શક્યા છે એ માટે એમને યોગ્ય જશ આપવો જોઈએ અને જીવનકથાનિષ્ઠ આ નવલકથાને ભારત, ઇંગલેન્ડ અને અમેરિકામાં વસતા વસાહતીઓ કે ટાન્ઝાનિયા, કેન્યામાં રહેલી ગુજરાતી પ્રજા આ વાંચી કશું વિશેષ અને વિશિષ્ટ જાણી શકશે એવી મને શ્રદ્ધા છે :

જ્યુલિયસ ન્યેરેરેના જાહેર જીવનની ડેટલીક કસ્ટોરિયલિસ રહી છે, તેમાં અરુશા ઘોષણાનો ય સમાવેશ છે. એ અરુશા શહેરના એક મૂળ વતની તરીકે આઝાદી પહેલાંના ટાંગાનિકા બાબત, તેના આકરમાન આ આગેવાન ન્યેરેરે વિશે તે પછીના સ્વતંત્ર શાસનવ્યવહારના તેમજ ન્યેરેરે બાબતની નાનીમોટી બાબતોનો સ્પષ્ટી રહ્યો હતું. આઝાદી ટોકણના મારા એ નગરમાંના મેળાવડામાં સક્રિયપણે ભાગ લેવાનો અને સ્થાનિક ભાષામાં ભાષણ કરવાનો ય મોટો પ્રાપ્ત થયેલો છે. તે વખતની રાજવાદી યુવાપ્રવૃત્તિઓનો પણ અંગત પરિચય રહ્યો છે. ન્યેરેરે ઉપરાંત રશીદી કવાલા બીબી ટીટી મોહમ્મદને જીવા-સાંભળવાનું મળવાનું બન્યું છે. અને સોસ્કાર કમ્બોના સલીમ અહમદ સલીમ જેવા આગેવાનોની મોહિની હજુ ય રહેવા પામી છે.

ટાન્ઝાનિકાની ધારાસભાના તથા આઝાદ મુલકની સંસદના સભ્ય તરીકે લાંબો વખત સેવા આપનાર કાન્તિલાલ એલ. ઝવેરીએ ૧૯૮૮ના અરસામાં ‘માર્કિંગ વિથ ન્યેરેરે : આફ્રિકનાઈઝેશન ઓફ ઓશિયન્સ’ નામે એક પુસ્તક લખેલું. હાલ દારેસલામના ‘સી વ્યૂ’ મકાનમાં, પત્ની ગિર્મિલાબહેને સંગાથે વાસ કરતા, કાન્તિભાઈ ટાંગાનિકા લો સોસાયટીના, એક દા, પ્રમુખપદે પણ હતા. દારેસલામના જાણીતા વકીલો, એમ. એન. રતનશી તથા વેલાણી સાથે એક પછી એક ચોખ્ખામાં કામ કરતાં કરતાં, કાન્તિભાઈને જ્યુલિયસ ન્યેરેરેનો પરિચય ન્યેરેરે પર, ગુલામીના દિવસો વેળા થયેલા બદનશીના દાવા કચેરિયાન મળેલો અને એ પછી એ સંબંધ વિકસીને અંગત ફ્રેન્ડની બહાર નીકળી જઈ જાહેર જીવનના એકસોડના સાથીસહોદરમાં પરિણમી બેઠો. ગિર્મિલાબહેને, વળી, આમ સમાજની મહિલાઓના વિવિધ સવાલો અંગે ‘ઉમ્મોજા વા વાનાવાડે વા ટાંગાનિકા’ નામની રાષ્ટ્રીય સંસ્થામાં અગ્રગામી ફાળો આપેલો છે. કાન્તિભાઈ ઝવેરી પરિવારિક સંબંધ નવીન વિભાકરના સાહુ હોઈ, આ ચાપડીનો તેમજ અન્ય બીજી બાતમીનો લાભ મેળવી શક્યા હોય તે સ્વાભાવિક છે.

આ નવલકથાની ભાષા, તેના સંવાદો, તેમાંનાં મૂળ લખાણોનું ગુજરાતી ભાષાન્ટર, કલાવેદિલ્ય વગેરે વગેરે વિશે કોઈ નુકસાનોમાં પડવાનો આશય સેલ્યો જ નથી. આપણે તો અહીં આ નવલકથા પ્રયોગનું ગુણદર્શન કરવું છે.

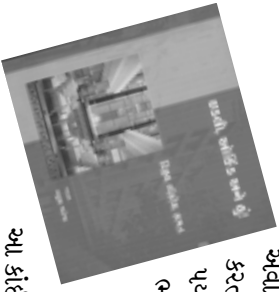
ટાંગાનિકાની આઝાદી બાદ, સૈનિકોનો જે બળવો થયો, ઝંઝીબારમાં ક્રાંતિ થઈ અને પરિણામે ટાંગાનિકા સાથે રાજકીય જોડાણ કરવાનું બન્યું, ‘અરુશા ઘોષણા’ અને તેને લીધે શાસક પક્ષમાં પડેલાં તડાં, ‘ઉજ્જમા’, ‘ઓસ્કાર કમ્બોના’ અને બીબી ટીટી મોહમ્મદ જેવાં આગેવાનો પર ચલાવાયેલા દેશદોહના મુકદ્દમાઓ વગેરે જેવી બાબતોના ક્રોધાઓની વિગતો ઈતિહાસે નોંધી છે અને તે સંઘળી જ્યુલિયસ ન્યેરેરેની સમાચારના કરવામાં સહાયક નીવડે

છે. આ બધું છતાં, એક વાત નક્કી છે : જગતે આ એક એવો આગેવાન અનુભવ્યો હતો કે જેને કોઈ રંગભેદ માન્ય નહોતો. એને છેલાડાના આકમીની ચિંતા હતી. એને નાણાકિક ઘડતરનાં કામો વધુ ફાવતાં હતાં. આફ્રિકાના સાર્વનિક ઉત્થાનનાં સપનાં એમને સતત આવ્યા કરતાં હતાં. ન્યેરેરેને પણ આફ્રિકા ખંડનું એકીકરણ થાય તેવા આરતા હતા. હા, એમનો માર્ગે કવામે ન્જુમાહથી અલાયલો જરૂર હતો. ન્યેરેરેના પાયામાં ક્રીમની વિરાસત, ઈસાઈ ધર્મના ઉચ્ચલો તેમજ મહાત્મા ગાંધી અને જવાહરલાલ નેહરુનાં જીવનકવન ઠીસાંબંધ ધરબાયાં હતાં. સરળ વ્યક્તિત્વ અને સાહાઈભયાં જીવનના ઘોતક સમ ન્યેરેરેની એ દૂરંદેશી તથા લોકવાડતરની સતત કાર્યનીતિને કારણે ટાન્ઝાનિયામાં આજે બધી ક્રીમોના લોકો અમનચમનથી રહી શકે છે. પૂર્વ આફ્રિકાના બીજા મહાક્રીની સરખામણીએ ત્યાં પ્રમાણમાં સરળતા છે, સદ્કારી પણ છે.

સંકલ્પશિલિની અનોખી વાસ્તવકથા | પ્રા. સુરેશ મ. શાહ

હિંડલી, ઓર્ફિડ અને હુ : વિહલ વ્યંકટેશ કામત, અનુવાદ : અરુણા જાડેજા; ઇમેજ પબ્લિકેશન પ્રા. લિ., મુંબઈ-અમદાવાદ, પ્ર.આ. ૨૦૦૫, પૃ. ૧૮૩ન૮, ઈ. રૂ. ૧૫૦/-

અર્ધધંધ, માત્ર પાંચ વર્ષના ટૂંક સમયમાં આટલાં બધાં માન-સન્માન, પુરસ્કારો અને એવોર્ડ, હા, મુંબઈની હોટેલ ઓર્ફિડને. એમાં પણ જગતની સર્વશ્રેષ્ઠ હોટેલનો એવોર્ડ કર્વનમાં, અને તે પણ પર્યાવરણનું સંતુલન જાળવનારી વિશ્વની શ્રેષ્ઠતમ હોટેલનો પ્રતિષ્ઠિત એવોર્ડ. દેશવિદેશમાં પ્રતિષ્ઠાપાત આ હોટેલને માત્ર પાંચ જ વર્ષમાં ૨૫ કરતાં પણ વધારે એવોર્ડ પ્રાપ્ત થયા છે, અને તેમાં સૌથી મહત્વની વાત પર્યાવરણની સંતુલતા જાળવવાની અને તે પણ મુંબઈ જેવા પ્રદૂષણથી ભરપૂર મહાનગરમાં.

હા, તો આ પુસ્તક આવી હોટેલની સ્થાપનાની, અને તે માટેના સ્થાપક વિહલ કામતનાં સંકલ્પ, મનોબળ અને પુરુષાર્થની અનેરી દૃઢપરસપર્શી વાસ્તવકથાનું એક સરસ ભાવવાહી આલેખન બન્યું છે. આ કાંઈ સમગ્ર જીવનકથા નથી પણ એક સ્વાનતો, યુવાનના સ્વાનતને કેવી રીતે સફળતાની ટોચે પહોંચવાનું શક્ય બન્યું તેની પ્રેરણાદાયી વાતો છે.

વિહલ કામત હિશોર-ચુવાપ્રવેશ વગે માત્ર ‘સમ્રાટ’ રેસ્ટોરન્ટમાં એક સામાન્ય કામગીરી કરનાર, પિતા વ્યંકટેશ માલિક, પણ પિતાનાં આદર્શ, ચીવટ અને ભલાઈની પૂરેપૂરી અસરને ઝીલનાર અને માતાની રસોઈની અને તેમાં પણ ઈંડલીની પ્રશંસાને બાલ્યવયથી જ નિહાળીને આનંદ પામનાર; અને એટલે જ લખી શકે ને કે ‘આખી દુનિયામાં માડી મા જેવું ઈંડલી બનાવનાર બીજું કોઈ શોધ્યું જરૂ તેમ નથી.’ બસ, માનું ક્રીશલ્ય અને પિતાનું જીવનચયન એ આદર્શ બની રહ્યો અને પછી તો જ્યાં કામ કરતો ત્યાંથી જ સ્વાખ સેવવાનું શરૂ કર્યું. એક અદ્ભુત હોટેલ બનાવવાનું અને તે માટે માત્ર વીસ વરસની વયે તો રાઇબહાલકુર આંબેડેરને મળવાની હિમત કરી અને શુભેચ્છા પણ પ્રાપ્ત કરી.

હવે તો ઓર્ફિડ ઈકોટેલ તરીકે ખ્યાત આ હોટેલ પર્યાવરણ જાળવવાના અનેકાનેક પ્રયોગો કરે છે એટલું જ નહિ, પણ તે પદ્ધતિઓ શીખવવાની રીતસરની પ્રયોગશાળા પણ ચલાવે છે.

અહીં તેઓ કહે છે કે ઇકોટેલ ઓટલે ઇકોનોમી નહીં પણ ફાઇવરસ્ટાર સીક્ષણ હોટેલ કે જ્યાં પયાવરણનું સંતુલન જાળવવામાં આવે છે. આખા પુસ્તકમાં પ્રસંગો અને ઘટનાઓ અંગીબી રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યાં છે જે આનંદ તો આપે જ છે, પણ સાથેસાથે પ્રેરણા પણ પૂરી પાડે છે.

જેમકે જાપાનમાં ‘નમસ્કાર ! ઇન્ડિયન રેસ્ટોરન્ટ’નું ઉદ્ઘાટન કરવા ગયા ત્યારે નાન બનાવવાની વાત અને તે માટે હેથાઉકલતથી એક જાપાની કપ-રકાબી ધીંગારને કેવો નાનનો કારીગર બનાવી દીધો તે, અને ઉદ્ઘાટન-સમારંભમાં યુનિ.ના મ્યુઝિક વિભાગના બે જાપાની પ્રોફેસરોને કેવી રીતે સિતાર અને તબલા વગાડતાં કસી દીધા અને એ રીતે ભારતીય સંગીત ભારતીય રેસ્ટોરન્ટમાં પીરરતું એની સાહજ સૂઝની વાત કેવી રોચક છે !

તેઓ ભારપૂર્વક કહે છે કે નાની વયમાં ઉછેર, વિકાસ અને સમજણ માટે વાતાવરણ અને રહેઠાણ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે જે મને ગણેશપ્રસાદ અને શાળામાં યોગ્ય રીતે મળ્યા છે. વાતો સાંભળવાની બહુ જ ગમતી અને તેમાંથી જ હું શીખ્યો કે હંમેશાં ક્રાન અને આંખ ખુલ્લાં રાખવાં, જે પ્રગતિમાં ઘણાં જ ઉપયોગી નીવડે છે. પોતાની આવી પ્રગતિ માટે કહે છે કે મને જે વારસો મળ્યો છે તે માલસિકલકતનો નહીં, પણ સફ્ટગુણોનો અને સદાચારનો જ મળ્યો. અને તે પણ મા-બાપ તેમજ વાતાવરણમાંથી. ઓટલે જ હું જીવનમાં પ્રસંગો પ્રસંગો ધૈર્ય અને સમઘલા સાચવી શક્યો છું અને નવી નવી કલ્પનાઓ કરી તેને વાસ્તવમાં પલટાવી શક્યો છું. મારે તો એક કલ્પના સફળ થાય કે તરત જ બીજી કે ત્રીજી શરૂ. મારી પાસે કલ્પનાઓનો તૂટો નહોતો અને એ કલ્પનાઓને દાઢ આપનારાઓનીય ખીટ નહોતી.

હોટેલના વ્યવસાયનો અનુભવ લેવા અન્યોને મદદરૂપ થવા અને ઓવોર્ડ લેવા લેખક આખી દુનિયામાં ફર્યા છે અને એ બધા પ્રવાસના અનુભવો અને અનેકોના પરિચયોના પ્રસંગો આહલાકક તો છે જ. પણ સાથે સાથે માનવીય વ્યવહારોની સફળતાઓની ગુરુચાવી પણ બતાવે છે. સમગ્ર પુસ્તકમાં એ આદર્શ છે કે ગમે તેટલું અશક્ય હોય ! પણ પ્રયત્ન કરવામાં શો વાંધો છે ! અને એમાંથી જ સફળતા પ્રાપ્ત થાય છે ને ! સાહસિક ઉદ્યોગપતિ થવા માટે સાત બાબતો યાદ રાખવાનો ગુરુમંત્ર તેઓ પાના ૪૭ પર સરસ રીતે રજૂ કરે છે.

ક્રમશી કંટાળીને એક વખત બાપુજી પાસે મ્યુ.માં જવાનું છે લાવસાન્સ માટે, તેમ કહીને મિત્ર સાથે રીંગલ થિયેટરમાં પ્રિક્યાર જોવા જવું અને ત્યાં બનેલો રમૂજ પ્રસંગ, ડર્બનમાં ઓવોર્ડના આગળના દિવસે ડર્બન ઇન્ટરનેશનલ સેન્ટરમાં જગ્યા જોવાનો પ્રસંગ, આઠા બધા પ્રસંગો સાહજ રીતે સામેથી જ અનેકો જોડે ઓળખાણ કરી લેવાની વૃત્તિ. હિઝર્વ બેન્કના ગવર્નર સાથેનો પ્રસંગ, પુત્ર વિશાલની અભ્યાસમાં નબળાઈ અને તેની સાથે પરોક્ષ રીતે સમજણ આપી અભ્યાસમાં મગ્ન થવાની કરેલી તરકીબ અને એ રીતે પોતાનાં બાળકોના મિત્ર બની રહેવાની વાત, ‘ક્રમત વ્હાળા’માં ઘરાકમાં જિજ્ઞાસા વધારવાની અને હોટેલમાં ખંચી લાવવાની યોજના – આ બધું જ સરસ રીતે આલેખાયું છે અને તે પણ એવી સરસ રીતે કે પુસ્તક હાથમાં લીધા પછી પૂરેપૂરું વંચાય ત્યારે જંપ વળી.

આખા જગતમાં કંઈક અનોખું કરી બતાવવું છે તે વિચારને જ વાગોળતા વાગોળતા પયાવરણની જાળવણીની તીવ્ર ખેવના, આકસ્મિક રીતે અવારનવાર પ્રાપ્ત થયેલી આશ્ચિંક અને અન્ય સહાયની વાતોના અનેક પ્રસંગો આ પુસ્તકને એક વ્યાપક પ્રેરણાગ્રંથ બનાવે છે. તેમાં

પણ આખી હોટેલમાં કચારાનું પ્રમાણ શૂન્ય હોય તેવું આયોજન અને પ્રયોગો અને છેલ્લે ખાસ વાત તો એ કે જીવનમાં ભૂલો તો થતી જ રહે. પણ ધ્યાનમાં આવે એ જ મહત્ત્વનું છે કારણ કે તેમાંથી રક્ષકતર થાય છે. અને હું પણ બધું જ કહીને ભૂલ કરવા માંગતો નથી એટલે આટલું ઇંતિન કર્યા પછી બાકીનું આપ સહુને વાંચવા માટે !

પુસ્તક વાંચવું નહિ, પણ ખરીદવું, તેની વાતો કરવી અને ભેટ આપવું ગમે તેવું બન્યું છે. ઓટલે માત્ર લેખકને જ નહિ પણ અનુવાહિકાને પણ અભિનંદન આપવાં રહ્યાં. આવું સરસ નજારાનું ગુજરાતી વાચકો સમક્ષ સુલભ કરવાને કારણે જ રત્નો.

કેવી ઉપાસનાનું રહસ્યોદ્ઘાટન | પ્રવીણ કુકરિયા

નોરતાનું રહસ્ય : નરોત્તમ પલાણ, પ્રકા. પ્રવીણ પ્રકાશન, પહેલી આવૃત્તિ ૨૦૦૭, પૃ. ૬૪, રૂ. ૪૦]

આજે નવરાત્રિની ઉજવણીમાં માતાજીની ઉપાસનાનું મહત્ત્વ ઘટતું જાય છે, અને તે મોજ-મજા અને મનોરંજનનું સાધનમાત્ર બની રહ્યું છે ત્યારે નોરતાનું આધ્યાત્મિક, ઐતિહાસિક, પૌરાણિક તેમજ આધુર્વેદિક મૂલ્ય શું છે તેનો સંશોધનાત્મક ખ્યાલ નરોત્તમ પલાણની નાનકડી પુસ્તિકા ‘નોરતાનું રહસ્ય’માં સુંદર રીતે આપવામાં આવ્યો છે. અહીં આ ગ્રંથનો પરિચય આપવાનો ઉપક્રમ છે.

ચોસઠ પાનાંની આ પુસ્તિકામાં ઉપલક દષ્ટિએ બે ભાગ પડે છે. પ્રથમ ભાગમાં નવ નોરતાં અને દશોરાનો વ્યુત્પત્તિક, પૌરાણિક, ઐતિહાસિક, પુરાતત્ત્વીય, આધુર્વેદિક પરિચય આપવામાં આવ્યો છે, જ્યારે બીજામાં રાસ-ગરબી-ગરબાનું પૌરાણિક મૂલ્ય બતાવીને આદેશક્રિતનું અર્થક તથા તેર રાસ-ગરબા આપવામાં આવ્યા છે, જે આ પુસ્તકનું ઐતિહાસિક અને દસ્તાવેજ મહત્ત્વ ઇતું કરે છે.

પ્રથમ પ્રકરણમાં નવરાત્રિને ઐતિહાસિક તથ્યોના અનુસંધાને પાછા પગલે જઈને નવરાત્રિ બે હજાર વર્ષથી નિયમિત રીતે ઉજવવામાં આવે છે એવું સાબિત કરે છે. આ ઉપરાંત નોરતાંની સંખ્યા નવ શા માટે છે ? તે શા માટે ચરિત્રનો ઉત્સવ છે ? તેનો વિસ્તૃત ખ્યાલ આપી નવરાત્રિ એટલે શરીરને પીસ આપનાર રોગરૂપી દૈત્યનો નાશ કરનાર નવ ઔષધિઓ તે નવકુર્બા અને તેની ઉપાસનાનું પર્વ એટલે નવરાત્રિ એમ પ્રતિપાદિત કરે છે. પછીનાં પ્રકરણોમાં ક્રમશઃ નવ નોરતાંનું રહસ્ય સમજાવે છે. અહીં આપણે સુખમતા ખાતર ત્રણ રંગનાં ત્રણ-ત્રણ નોરતાંની ભેગી ચર્ચા કરીશું.

પછીનાં ત્રણ પ્રકરણમાં ત્રણ નોરતાંના રહસ્યનું ઉદ્ઘાટન કરતી લેખક તેને તામસી વર્ણનાં નોરતાં કહે છે. અહીં દરેક ચરિત્રએ અનુક્રમે કુર્બા, દુર્ધર અને દુર્મુખનો વધ શૈલપુત્રી શિવા, નીલકુર્બા અને ચંદ્રવંદા કરે છે એની રોચક કથા ટૂંકમાં આલેખે છે. ત્યારબાદ આ ત્રણેય નોરતાંનું ઔષધીય મૂલ્ય અનુક્રમે શિવા એટલે હરરે, નીલકુર્બા એટલે બ્રાહ્મી – દૂધી, ચંદ્રવંદા અર્થાત્ આંબળા વચ્ચેનું સાર્થ્ય બતાવીને જુદા જુદા રોગરૂપી દૈત્યનો તે કેવી રીતે નાશ કરે છે તેનો ખ્યાલ આપે છે.

ચોથા નોરતાંથી રાજસી વર્ણનાં નોરતાંની શરૂઆત થાય છે. તેનો રંગ લાલ છે, જે

સમૃદ્ધિસૂચક છે. આ વર્ગોનાં ત્રણ નોરતાંની દેવીઓ છે કૂબ્બાડિકા, રક્કંદમાતા અને કાત્યાયની. તેમના હાથ ત્રિશુલ, આડી અને બક તથા ચંડમૂડનો સંહાર કેવી રીતે થાય છે તેની ભયવાલ યુદ્ધકથા કહેવાઈ છે. એ ઉપરાંત આ ત્રણ નોરતાંની દેવીઓ અને રાક્ષસોનો ઉલ્લેખ માર્કન્ડેયપુરાણ, કાલિકાપુરાણ અને દેવીપુરાણમાં કયા સંદર્ભે આપ્યો છે તે બતાવી આપે છે.

રાજસ્થી વર્ગોનાં આ ત્રણેય નોરતાંનું આયુર્વેદીય મૂલ્ય વર્ણવતા લેખક પુરાણોને આધારે કહે છે કે કૂબ્બાડિકાનું બીજું નામ કીર્તુ છે તે કમળનો નાશ કરનારું છે; રક્કંદમાતા કેટલાકમાં શ્રેષ્ઠ ઓવી ઔષધિ આકું છે જે સર્વરોગ નિવારક છે; જ્યારે કાત્યાયનીનું ઔષધિસ્વરૂપ કરિયાતું છે જે કૃષિનાશક છે.

સાતમા નોરતાથી સાત્ત્વિક વર્ગોનાં નોરતાંનો આરંભ થાય છે. તેનો સફેદ રંગ અભયસૂચક છે. લેખક આ ત્રણેય નોરતાંને સરસ્વતી, મહાસરસ્વતી અને વિદ્યાદેવીનાં નોરતાં તરીકે ઓળખાવે છે. સાતમા નોરતામાં વૃષાસુરનાં બે સંતાનો રાહુ અને કેતુનો સંહાર ગોરી અને કાલરાત્રિ દ્વારા થાય છે તેની કથા, આઠમા નોરતામાં અરુણ નામના દેવના મહાગૌરીના હાથે સંહારની કથા અને છેલ્લે મહિષાસુરના મદનું મર્દન કરનાર મહિષાસુરમર્દિનીની કથા લેખક વિસ્તારપૂર્વક વર્ણવે છે. ત્યારબાદ આ વર્ગોના નોરતાંનો પૌરાણિક સંદર્ભ સ્પષ્ટ કરે છે.

સાત્ત્વિક વર્ગોનાં આ નોરતાંનું ઔષધીય રહસ્ય કહેતાં લેખક નોરતાંની દેવી ગૌરી હરિકા એટલે હળદરનું મૂલ્ય શરદી – પ્રમેહ માટે તથા મૂઠમાર થાને રુચાવનાર છે; જ્યારે આઠમા નોરતાની દેવી મહાગૌરી અર્થાત નારાયણી એટલે શતાવરી તે રક્તશુદ્ધિ માટે અકસીર મનાય છે; અને છેલ્લા નોરતાની દેવી હર્ષિદા – હર્ષ આપનારી ભાગ છે ... ભાગોનું યોગ્ય રીતનું સેવન સર્વરોગનાશક માનવામાં આવે છે – એમ લેખક કહે છે.

છેલ્લા પ્રકરણમાં વિજયાદશમીની કથા આલેખવામાં આવી છે. અહીં ભારતમાં આ ઉત્સવનું કેવું મહાત્મ્ય છે તેનો બ્યાલ આપી પૌરાણિક માન્યતા મુજબ ચારેય યુગમાં આ જ દિવસે અનુક્રમે માં દુર્ગાના હાથે મહિષાસુર, રામના હાથે રાવણ અને કૃષ્ણના હાથે કંસનો વધ કરાયો હતો તથા કલ્કિના હાથે સત્તાસૂરો (રાજનેતાઓ)નો નાશ થવાનો છે એવો આધુનિક સંદર્ભ પણ આપાયો છે.

આમ, આપણે ત્યાં પૌરાણિક તથા પરંપરાગત રીતે ઊજવાતા ઉત્સવો વિશે ખૂબ ઓછું લખાયું છે ત્યારે નવરાત્રિના રહસ્યનો શ્રેતકાર્ય કરીને થયેલો સંશોધનાત્મક અભ્યાસ આશા જન્માવે છે. મુખપૃષ્ઠ પર યુવા તસવીરકાર ભિરંધર શાનકીની માતા દુર્ગાના અર્ધનિમ્બલિત નયનોવાળી તસવીર તથા નીચે ત્રણ રંગોના પટ્ટા; પછલાડેના પેઇજ પર જોતાં જ્વનનું નિમ્બથી ઉલ્કાગ્રિત કરતું પરિયાણ દર્શાવે છે. ઉપર જોતા આપેલો સંકેશ ‘આહાર – ભય – મિથુન : જે જ્વમાત્રની સ્થૂળ વૃત્તિ છે, તેનાથી ઉપર ઊઠવા માટેનું દર્શન...’ એટલે આ કેવી ઉપાસનાનું લેખકે કરેલું રહસ્યોદ્ઘાટન !

(૧) પરિષદ અંતર્ગત કવિલોકની સુવર્ણજયન્તી અને ઝાંઝોજ કવિ જલ્દન મિલ્કનની ચતુર્થ જન્મશતાબ્દી નિમિત્તે શ્રી અનિલા દલાલે ‘મિલ્કનની કવિપતિભા’ પર તા. ૨૪-૯-૨૦૦૮ના રોજ સાંજે વિશ્વકવિતા કેન્દ્રમાં વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. શ્રી ધીરુ પરીખે ભૂમિકા બાંધી અનિલાબહેનનો પરિચય અને સ્વાગત કર્યા. અનિલા દલાલે કવિ મિલ્કનની કવિતાની વાત કરતાં તે સમયમાં ઇંગ્લેન્ડનાં રાજકીય-ધાર્મિક આંદોલનોની ભૂમિકા સ્થાપી કેવી રીતે આ કવિમાં રેનેસાંની સૌન્દર્યચેતના અને યુરિટનની નીતિવિષયક વિચારધારાનો સુંદર સંવાદિતાભયો સમન્વય મળે છે તેનું કાવ્યો દ્વારા આલેખન કર્યું. વિશેષે ‘Paradise Lost’માં મિલ્કને નિરૂપેલી ધાર્મિક વિચારધારા અને કવિત્વભરી શૈલીની વાત કરી, વિશ્વના ઉત્તમ કવિઓમાંના એક એવા મિલ્કનની કવિ તરીકેની મહત્તા દર્શાવી.

(૨) ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ઉપક્રમે શિશુવિહાર ‘યુધસભા’ના (ભાવનગર) સહયોગથી શ્રી તારાબહેન મહેતા વ્યાખ્યાનશ્રેણી અંતર્ગત શ્રી અજય પાઠકે ‘ભાવનગરના ગઝલકારો : ગઈ કાલ અને આજ’ પર તા. ૨૪-૯-૨૦૦૮ના રોજ શિશુવિહાર, ભાવનગર મુક્રમે વ્યાખ્યાન આપ્યું. અજયભાઈએ પોતાના વક્તવ્યમાં ગઝલકારોની ગઝલોમાંથી નિર્દર્શન આપતા જઈ તે ત ગઝલકારોનું ગઝલક્ષત્રે જે પ્રદાન છે તેનું સરસ આલેખન કરી આપ્યું. ભાવનગર એ રીતે સાંસ્કૃતિક પ્રાધાન્ય ધરાવતી નગરી છે એમ જણાવ્યું. ડૉ. પશ્ચિક પરમાર અલ્પક્ષર્યાને અને શ્રી દિલેશબાલુ અતિથિવિશેષ તરીકે ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. ‘યુધસભા’ના વડીલ શ્રી તંબાક્ષિહ પરમારની હાજરીથી પ્રસંગ ગૌરવભર્યો રહ્યો હતો.

(૩) પરિષદ અંતર્ગત રવીન્દ્રભવનના ઉપક્રમે તા. ૨-૧૦-૦૮ ગાંધીજયંતીના દિવસે શ્રી દેવવ્રત રાય દિગ્દર્શિત કરતાવેજ ફિલ્મ : ‘The Poet and the Mahatma’ બતાવવામાં આવી. શ્રી શૈલેષ પારેખે ભૂમિકામાં ગાંધીજી અને રવીન્દ્રનાથના વિચારોમાં ભેદ હોવા છતાં સંબંધની સંવાદિતા અને ઉદાત્તાતાનો સ્પષ્ટપણે ઉલ્લેખ કર્યો હતો.

(૪) તા. ૩-૧૦-૦૮ના રોજ સાંજે દશ્ય-શ્રાવ્ય કેન્દ્રના ઉપક્રમે એન.આઈ.ડી. દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવેલી ‘વલી ગુજરાતી’ પરની ટૂંકી ફિલ્મ બતાવવામાં આવી હતી.

(૫) ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અંતર્ગત એની.સરેયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિના ઉપક્રમે નિર્બંધસંબંધના વિજેતાઓને, શ્રી કુમારપાળ દેસાઈના અલ્પક્ષપદે અને શ્રીમતી તરલા દલાલના અતિથિવિશેષપદે, પારિતોષિક-વિતરણનો કાર્યક્રમ મુંબઈ મુક્રમે તા. ૧૧-૧૦-૨૦૦૮ના રોજ યોજવામાં આવ્યો હતો.

વિ. મં. ગ્રંથાલય સ્થાપી ફંડમાં મળેલ દાન

(૧) શ્રી પારુલતાબહેન એમ. રાહીડ, અમદાવાદ રૂ. ૧૧,૦૦૦-૦૦

બાળવિભાગનું ઉદ્‌ઘાટન, ૨૬-૯-૦૮

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા સંચાલિત ચી. મં. ગ્રંથાલયમાં બાળવિભાગના ઉદ્‌ઘાટનનો કાર્યક્રમ તા. ૨૬-૯-૦૮ના રોજ યોજાયો હતો જેમાં શ્રી બકુલેશભાઈ ભૂતા (રાજ્ય ગ્રંથાલય) ઉદ્‌ઘાટક તરીકે આવ્યા હતા. કાર્યક્રમની શરૂઆત નાનકડી બાહિકા કુ. ભક્તિ રાહોડના પ્રાર્થનાગીતથી કરવામાં આવી હતી. શ્રી ભૂતાસાહેબનું સ્વાગત ગુ. સા. પરિષદના વહીવટીમંત્રી શ્રી મનસુખભાઈ સલ્લાએ સ્વાગતપ્રવચન દ્વારા કર્યું હતું. શ્રી ભૂતા સાહેબે દીપપ્રાગટ્ય કરી ઉદ્‌ઘાટનવક્તવ્ય આપ્યું અને ગ્રંથાલય નિયામક શ્રી શેખસાહેબ હાજર રહી શક્યા નહોતા પણ તેમણે રૂ. ૧૦૦૦૦/નાં બાળકોનાં પુસ્તકો ભેટ આપવાનો સંદેશો મોકલાવ્યો હતો. પરિષદના પ્રકાશનમંત્રી શ્રી ભારતીબહેન દલે અને પરિષદના કોષાધ્યક્ષ શ્રી રાજેન્દ્રભાઈ પટેલે પ્રાસંગિક વક્તવ્ય આપી ચી. મં. ગ્રંથાલયની પ્રવૃત્તિઓ અને બાળવિભાગ વિશેની માહિતી આપી હતી તેમજ શ્રી પાવનભાઈ બકરીના સહયોગથી ચી. મં. ગ્રંથાલયનું આધુનિકીકરણ થઈ શક્યું અને શ્રી રૂપલબહેન જેમણે આ બધી પ્રવૃત્તિઓમાં સતત સાથે રહ્યા તેની વાત પણ કરી હતી.

કુ. પાપલ વાઘેલાના સુંદર ગીત સાથે કાર્યક્રમનું સમાપન થયું હતું. શ્રી ગંગારામ વાઘેલાએ આભારવિધિ કરી હતી અને આખા કાર્યક્રમનું સંચાલન શ્રી દીપ્તિ શાહે કર્યું હતું. નોંધપાત્ર બાબત એ હતી કે શ્રી પ્રિયવર્દનભાઈ ચંદેરિયાએ શ્રી ઉમાબહેન ચંદેરિયાની યાદમાં રૂ. ૫૦,૦૦૦/-નું દાન બાળવિભાગ માટે આપ્યું હતું.

દીપ્તિ શાહ
ચી. મં. ગ્રંથાલય

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ – પચ્ચીસમું જ્ઞાનસત્ર

સ્થળ : કીમ (જિ. સુરત), તા. ૨૬-૨૭-૨૮ ડિસેમ્બર, ૨૦૦૮
યજમાન સંસ્થા : કીમ એજ્યુકેશન સોસાયટી
જ્ઞાનસત્ર અધ્યક્ષ : શ્રી નારાયણભાઈ દેસાઈ

જ્ઞાનસત્રનો વિગતવાર કાર્યક્રમ

તા. ૨૬-૧૨-૨૦૦૮, શુક્રવાર
પહેલી ભેટક : બપોરના ૧૪.૩૦થી ૧૭.૧૫, ઉદ્‌ઘાટન ભેટક
ઉદ્‌ઘાટક : શ્રી રમેશભાઈ ઘાનવી (રાજસ્થાન), પ્રમુખ : શ્રી નારાયણભાઈ દેસાઈ,
આભિષિવિશેષ – શ્રી ભગવતીકુમાર શર્મા, વિશેષ ઉપસ્થિતિ – શ્રી રઘુવીર ચૌધરી,
સ્વાગતપ્રમુખ : શ્રી સુદીરભાઈ કુલકર્ણી

સાંજે ૧૭.૧૫થી ૧૮.૧૫ : પરિષદ શુભેચ્છકોનું ગૌરવ સન્માન
બીજી ભેટક : રાત્રે ૨૦.૩૦થી ૨૧.૩૦
પારિતોષિક વિતરણ કાર્યક્રમ

ત્રીજી ભેટક : રાત્રે ૨૧.૩૦થી ૨૨.૪૫
કાવ્યપ્રસ્તુતિ : અધ્યક્ષ : પરેશ નાથક

તા. ૨૭-૧૨-૨૦૦૮, શનિવાર

સવારે ૮.૦૦થી ૯.૦૦ : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની મધ્યસ્થ સમિતિની ભેટક
ચોથી ભેટક : ૯.૦૦થી ૧૩.૦૦ બે વર્ષના સાહિત્યનું સરવૈયું (૨૦૦૬-૨૦૦૭)

અધ્યક્ષ : શ્રી રમણ સોની
કવિતા : સમીર ભટ્ટ
નિબંધ, પ્રવાસ, યરિત્ર : અજયસિંહ ચૌહાણ
નાટક : દર્શકેશ રાવળ

વિવેચન-સંશોધન-સંપાદન : કિશોર વ્યાસ
ટૂંકી વાર્તા : ઉત્પલ રા. પટેલ
બાલસાહિત્ય : હિંશર પરમાર

નવલકથા (૨૦૦૬) દીપક મહેતા
નવલકથા (૨૦૦૭) દર્શિની દાઠાવાલા

પાંચમી ભેટક : બપોરે ૧૫.૦૦થી ૧૮.૦૦, સર્જક વિશેષ : ‘રમણલાલ વ. દેસાઈ’

અધ્યક્ષ : શ્રી દિનકર જોશી
૨. વ. દેસાઈના સાહિત્યમાં સામાજિક સંદર્ભ : પ્રકાશ ન. શાહ
૨. વ. દેસાઈની વાર્તાઓ : વીનેશ અંતાણી

૨. વ. દેસાઈની નાટકી અને કવિતા : પરેશ નાથક
૨. વ. દેસાઈની ઐતિહાસિક નવલકથાઓ : ગુણવંત વ્યાસ
૨. વ. દેસાઈની સામાજિક નવલકથાઓ : કીર્તિદા શાહ

રાત્રે ૨૦.૩૦થી ૨૨.૩૦ – યજમાન સંસ્થા આયોજિત કાર્યક્રમ
તા. ૨૮-૧૨-૨૦૦૮, રવિવાર

છઠ્ઠી ભેટક : સવારે ૮.૩૦થી ૧૦.૧૫, સાહિત્યસ્વરૂપ વિમર્શ : ‘કવિતા’
અધ્યક્ષ : શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠક

છાંદસ-અછાંદસ : જયદેવ શુક્લ
દીર્ઘકાવ્ય : રાજેન્દ્ર પટેલ
ગીત-ગાઠલ : રાજેશ વ્યાસ ‘મિસ્સીન’

સાતમી ભેટક : સવારે ૧૦.૩૦થી ૧૨.૪૫
નિરબત : ‘સાહિત્ય અને સમાજ – કેટલાં અભિમુખ, કેટલાં વિમુખ ?’
અધ્યક્ષ : સુદર્શન આયંગર

સમાજ અને સાહિત્યનો અનુબંધ : અચ્યુત વાહિક, માર્ટિન મેકવાન
સાહિત્ય અને સમાજનો અનુબંધ : શરીફા વીજળીવાળા, હિમાંશી શેલત

આઠમી ભેટક : બપોરે ૧૨.૪૫થી ૧૩.૩૦ : સમાપન ભેટક

વિશેષ ઉપસ્થિતિ : શ્રી નારાયણભાઈ દેસાઈ, શ્રી ઉત્તમભાઈ પરમાર
નોંધ : (૧) જ્ઞાનસત્રમાં ભાગ લેવા ઇચ્છતાં સૌ તા. ૧૫-૧૨-૨૦૦૮ સુદીમાં ભોજન-
ઉતારા ખર્ચ અને પ્રતિનિધિ શુલ્કના રૂ. ૩૦૦/- સાહિત્ય પરિષદ કાર્યાલય, અમદાવાદ અને

ક્રીમ ઓજ્યુકુશન સોસાયટી, ક્રીમમાં ભરીને નીંધણી કરાવી શકશે. વિદ્યાર્થીઓએ રૂ. ૧૫૦ ભરવાના રહેશે. (સાથે આચાર્યશ્રી અથવા વિભાગીય વડાનું પ્રમાણપત્ર જોડવું જરૂરી છે.) (૨) પૂરતી સંખ્યા થશે તો અમદાવાદથી ખાસ બસ લઈ જવાનું આયોજન થશે. એ માટે પરિષદ કાર્યાલય, અમદાવાદનો સંપર્ક કરવો.

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

મણિલાલ હ. પટેલને ધનજી સુવર્ણવંદક

ઈ.સ. ૨૦૦૭ની ધનજી સુવર્ણવંદક તા. ૪ ઓક્ટોબરના રોજ ડૉ. મણિલાલ હ. પટેલને ગુજરાત સાહિત્ય સભાના પ્રમુખ ડૉ. મધુસૂદન પારેખને હસ્તે અર્પણ થયો તે પ્રસંગે ડૉ. વિનોદ જોશી અને ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ પ્રાસંગિક વક્તવ્ય આપ્યું હતું. આભારવિધિ યોગેશ જોષીએ અને કાર્યક્રમનું સંચાલન પ્રફુલ્લ રાવલે કર્યું હતું.

સતીશા ડણકનું અભિવાદન

પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભાના ઉપક્રમે વિવિધ સાહિત્યિક એવોર્ડ વિજેતા સતીશા ડણકનું અભિવાદન થયું હતું ત્યારે અતિથિ ડૉ. પ્રવીણ દરજી તથા અન્ય વક્તાઓએ એમની સાહિત્યિક સેવા સંદર્ભે પ્રાસંગિક વક્તવ્ય આપ્યું હતું. આ કાર્યક્રમનું સંચાલન ડૉ. વિરંચિ ત્રિવેદીએ કર્યું હતું.

નવીનભાઈ શાહનો વાર્તાલાપ

ગુજરાત પુસ્તકાલય પ્રેરિત 'સાહિત્યસૃષ્ટિ' ઉપક્રમે 'ગાંધીવિચાર' સંદર્ભે નવીનભાઈ શાહે વાર્તાલાપ આપ્યો હતો.

ડૉ. કેશુભાઈ દેસાઈ ભારતીય જ્ઞાનપંથની પ્રવર સામિતિમાં

ભારતીય જ્ઞાનપંથ પારિતોષિકની ચયન સામિતિમાં પાંચ વરસ માટે જાણીતા સર્જક ડૉ. કેશુભાઈ દેસાઈની નિમણૂક થઈ છે. તેમને અભિનંદન.

ગદ સાહિત્ય સભા, અમરેલીમાં સાહિત્યગોષ્ઠિ

તા. ૫-૧૦-૨૦૦૮ના રોજ ગદ સાહિત્ય સભા, અમરેલીમાં સાહિત્યગોષ્ઠિનો કાર્યક્રમ યોજાયો હતો, જેમાં હિરીટ દૂધાતની વાર્તા 'આપાની પીંપર'નું વાચન વાસુદેવ સોઢાએ કર્યું હતું. તે ઉપરાંત કનુભાઈ દવે, કાળુભાઈ ભારે, હસમુખ બોરાણિયા, ગણપત ઉપાધ્યાય, ગોરધનભાઈ ભોસાણિયા અને રવજીભાઈ કાચ્યાએ વાર્તાનું વાચન કર્યું હતું.

કેનેડામાં સ્થિતતા પારેખનું વાર્તાનું પઠન

૧૩ સપ્ટેમ્બરના રોજ કેનેડાની સાહિત્યસભામાં સ્થિતતા પારેખે વાર્તાનું પઠન કર્યું હતું. જય ગજજરે લે લઘુકથાનું વાચન કર્યું હતું. સભાનું સંચાલન પ્રીતમ લખલાણીએ કર્યું હતું.

શ્રી ચિનુ મોદીને નરસિંહ મહેતા એવોર્ડ

શરદપુર્ણિમાના દિવસે જૂનાગઢ મુકામે કવિ-નાટ્યકાર, શ્રી ચિનુ મોદીને નરસિંહ મહેતા એવોર્ડ એનાયત થયો. તે પ્રસંગે પૂ. મોરારિભાગુ, શ્રી રઘુવીર ચૌધરી, ડૉ. વિનોદ જોશી, શ્રી લાલશંકર પુરોહિત હાજર રહ્યા હતા અને પ્રસંગોચિત વક્તવ્ય આપ્યાં હતાં.

